
,

<<

>>

•

2010

2011

МІНІСТЭРСТВА СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ
І ХАРЧАВАННЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ГАЛОЎНАЕ ўПРАЎЛЕННЕ АДУКАЦЫІ, НАВУКІ І КАДРАЎ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БЕЛАРУСКАЯ ДЗЯРЖАЎНАЯ
СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЯ АКАДЭМІЯ»

Кафедра гісторыі і культуралогіі

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ. Ад старажытных часоў па 2010 г.

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ

Для студэнтаў усіх факультэтаў

Горкі 2011

Рэкамендавана метадычнай камісіяй савета па гуманітарызацыі адукацыі і
выхавання БДСГА 05.04.2011 (праатакол № 7).

Складлі: Н.А. ГЛУШАКОВА, Г.А. ГУСАРАВА, Э.Я. ГЕРАСІМОВІЧ, А.М. КУНЦІ-
КАЯ.

ЗМЕСТ

Уводзіны.....	3
1. Духоўнае жыццё ўсходніх славян у эпоху ранняга сярэднявечча. Прыняцце хрысціянства і развіццё культуры на беларускіх землях у IX–XIII стст.	4
2. Культура Беларусі ў XIV– першай палове XVII стст. і яе месца ў духоўным жыцці ўсходніх славян і агульнаеўрапейскім культурна-цывілізацыйным працэсе.	19
3. Асноўныя тэндэнцыі і дасягненні ў развіцці культуры Беларусі ў кантэксте эпохі Асветніцтва. Роля і месца культуры Беларусі ў еўрапейскім культурна-цывілі- зацыйным працэсе ў другой палове XVII–XVIII стст.	37
4. Культура Беларусі ў XIX – пачатку XX стст.	47
5. Палітыка беларусізацыі. Дасягненні і супярэчнасці развіцця культуры ў БССР у 30-я гады XX ст.	65
6. Асноўныя дасягненні беларускай савецкай культуры ў другой палове 40-х – 80-я гады XX ст.	75
7. Духоўнае і культурнае жыццё беларускага народа на мяжы XX–XXI стст.	91
Літаратура.....	103

УДК 008(476)(072)

Культура Беларусі. Ад старажытных часоў па 2010 год:
матэрыялы для самастойнай працы / Беларуская дзяржаўная сельска-
гаспадарчая акадэмія; скл. Н.А. Глушакова, Г.А. Гусарава,
Э.Я. Герасімовіч, А.М. Куніцкая. Горкі, 2011. 104 с.

У дапаможніку паслядоўна прасочваецца зараджэнне, станаўленне і развіццё бела-
рускай культуры са старажытных часоў да сучаснасці. Прадстаўлены цікавыя даведчаны-
інфармацыйны матэрыялы, гістарычныя дакументы. Вызначаны пытанні для сама-
кантролю і тэмы прыкладных паведамленняў.

Матэрыялы можа быць карысным пры падрыхтоўцы да экзамену, семінарскіх заняткаў
і правядзенні камп’ютэрнай прэзентацыі.

Для студэнтаў усіх факультэтаў.
Бібліягр. 46.

Рэцэнзенты: З.М. КАЗЛОВА, канд. гіст. навук, дацэнт; Г.Я. КАДАНЧЫК, канд. філ.
навук, дацэнт.

© Складанне. Н.А. Глушакова,
Г.А. Гусарава, Э.Я. Герасімовіч,
А.М. Куніцкая, 2011
© Установа адукацыі
«Беларуская дзяржаўная
сельскагаспадарчая акадэмія», 2011

Вучэбна-метадычнае выданне

**Наталля Аляксеёўна Глушакова
Галіна Аляксандраўна Гусарава
Эльвіра Яўгеньеўна Герасімовіч
Ала Міхайлаўна Куніцкая**

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ.
Ад старажытных часоў па 2010 год

Матэрыялы для самастойнай працы

Рэдактар А. А. Юрчанка
Тэхн. рэдактар Н. К. Шапрунова
Карэктар А. М. Паўлава

Лі № 348 ад 16.06.2009. Падпісана ў друк 01. 06. 2011.

Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера для множажных апаратаў.

Друк рызаграфічны. Гарнітура «Таймс».

Ум. друк. л. 6,04. Вуч.-выд. л. 5,32.

Тыраж 75 экз. Заказ . Цана 9000 руб.

Рэдакцыйна-выдавецкі аддзел БДСГА
213407, г. Горкі Магілёўскай вобл., вул. Студэнцкая, 2
Надрукавана ў адзеле выдання вучэбна-метадычнай літаратуры, рызаграфіі
і мастацка-афарміцельскай дзейнасці БДСГА
г. Горкі, вул. Мічурына, 5

УВОДЗІНЫ

*«Родныя гукі
З гукаў – родныя словы...
Са слова – песні,
Казкі, паэмы, драмы,
Жыццё, Радзіма, Народ».
(Н. Гілевіч).*

Нацыянальная культура фарміруе нацыю, узвышае яе, надае ёй непаўторнае аблічча ў сваеасаблівым групавым партрэце сусветнай цывілізацыі. Культура нацыі – адзнака цывілізаванасці народа, сваеасаблівая генетычная сувязь пакаленняў. З аднаго боку, яна адлюстроўвае характар, гісторыю, імкненні народа, з другога – сама ўдзейнічае на народ, фарміруе нацыянальную самасвядомасць, з’яўляецца неад’емнай часткай суверэннага і агульнасусветнай культурнай палітры.

Культура – адзін з важнейшых элементаў чалавечай дзейнасці. Яна ўздзейнічае на працу, быт, мысленне. Толькі высокаадукаваны чалавек можа знайсці новыя нетрадыцыйныя рашэнні розных праблем.

Мэтай дадзенай вучэбна-метадычнай распрацоўкі з’яўляецца аказанне студэнтам дапамогі ў прадметным засваенні курсаў «Гісторыя Беларусі» і «Культуралогія», фарміраванне інтарэса да культурнай спадчыны, выхаванне гонару за Радзіму і яе дасягненні. Выданне падрыхтавана з улікам вопыту выкладання курсаў «Гісторыя Беларусі» і «Культуралогія» у БДСГА. Яно прызвана вылучыць ролю культуры ў гістарычным працэсе, вызначыць асноўныя этапы яе станаўлення і развіцця са старажытных часоў да сучаснасці, паказаць уклад у сусветны культурна-цывілізацыйны працэс; вызначыць месца культуры ў сучасным жыцці. Пры гэтым акцэнт зроблены на абагульненні фактычнага матэрыялу, фарміраванні цэласнага ўяўлення аб вузлавых праблемах культурнага развіцця.

Метадычнае выданне змяшчае пералік асноўных паняццяў і тэрмінаў, яе дзеячаў ў пэўны гістарычны перыяд, структура-лагічныя схемы, гістарычныя даведкі, што дапамагае вызначыць этапы станаўлення культуры, сканцэнтраваньне увагу на галоўных дасягненнях эпохі.

Да кожнай тэмы прадстаўлены цікавыя даведчана-інфармацыйны матэрыялы, гістарычныя дакументы, а таксама пытанні для самакантролю і тэмы паведамленняў. Матэрыялы паданы сістэмна. Ён можа быць выкарастаны як дапаўненне да лекцыі, а таксама пры падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў, модуляў, заліку і экзамену.

1. ДУХОЎНАЕ ЖЫЦЦЁ ЎСХОДНІХ СЛАВЯН У ЭПОХУ РАННЯГА СЯРЭДНЯВЕЧЧА. ПРЫНЯЦЦЕ ХРЫСЦІЯНСТВА І РАЗВІЦЦЁ КУЛЬТУРЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У IX–XIII СТСТ.

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Язычніцкія вераванні.
2. Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства на землях усходніх славян і яго ўплыў на развіццё беларускай культуры.
3. Рэлігійна-асветніцкія дзеянні XII ст.
4. Культавыя пабудовы. Помнікі прыкладнага мастацтва.

Паняцці і тэрміны

Абраз – ікона, малюнак Бога або святога ў выглядзе партрэта як прадмет рэлігійнага пакланення.

Бераццяныя граматы – пісьмы, запіскі, дакументы, выкананыя на кары бярозы.

Біблія – гістарычны помнік пісьменнасці, зборнік твораў іўдзейскай і хрысціянскай рэлігій, дзе выкладзены асновы веравучэння.

«Віслыя пячаткі» – пячаткі, адціснутыя на пласцінах са свінцу, золата, серабра ці воску, прывешваліся да дакументаў на шнурках. Былі распаўсюджаны ў Візантыі, а потым ва ўсходнеславянскіх землях.

Галаснікі – гліняныя збаны, якія ўмуроўваліся ў сцены, каб палепшыць чутнасць гукаў (акустыку) у памяшканні храма.

Дзесяціна – падатак насельніцтва на карысць царквы.

Жыцце – біяграфіі людзей, кананізаваных (прылічаных да ліку святых) хрысціянскай царквой.

Ідалы – вобразныя выявы багоў, якім пакланяліся язычнікі. Рабіліся з дрэва, каменю, гліны, косці ў выглядзе розных фігур багоў.

Капішча (свяцілішча) – месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі ім ахвяры.

Кірыліца – старажытная славянская азбука, якая лягла ў аснову беларускага, рускага, украінскага і іншых алфавітаў. Назва паходзіць ад імя славянскага асветніка IX ст. Кірылы, які склаў гэту азбуку.

Крыжова-купальны тып храмаў – тып культавага збудавання, які сфарміраваўся ў Візантыі ў VI–XII стст. Канструкцыйна ўяўляе сабой чатыры вертыкальныя апоры, на якія абапіраюцца барабан і купал.

Летаніс – гістарычнае апавяданне, у якім звесткі размяшчаюцца пад пэўнымі гадамі.

Мазаіка – карціна, узор, арнамент з кавалачкаў аднолькавых ці розных матэрыялаў (шкла, каменьчыкаў, керамічных плітак), шчыльна падагнаных адзін да аднаго.

Мініяцюра – мастацкі твор малых памераў. Асноўным відам з’яўляецца кніжная мініяцюра – малюнкi, шматколерныя ілюстрацыі, а таксама выяўленча-дэкаратыўныя элементы афармлення кніг – ініцыялы, застаўкі, канцоўкі, зробленыя ад рукі. Вылучаюць таксама мініяцюру ў жывапісе (партрэтная мініяцюра). На Беларусі вядома з X ст.

Мураванае дойлідства – будаўніцтва з камянёў і цэглы, змацаваных вапнавым растворам.

Пантэон – сукупнасць усіх багоў таго ці іншага культуры.

Пергамент – спецыяльна вырабленая тонкая скура маладых жывел, на якой пісалі кнігі і дакументы.

Плі́нфа – шырокая і плоская абпаленая цагляна, асноўны будаўнічы матэрыял на Беларусі ў X–XIII стст.

Праваслаўе – адзін з асноўных кірункаў у хрысціянстве (разам з каталіцтвам і пратэстантызмам). Аформіўся ў 1054 г. пасля падзелу хрысціянства на заходнюю (каталіцкую) і ўсходнюю (праваслаўную) царквы. Праваслаўе як дзяржаўная рэлігія ўводзілася на беларускіх землях з канца X ст. Пачаткам гісторыі праваслаўнай царквы на тэрыторыі Беларусі лічыцца заснаванне Полацкай епархіі ў 992 г.

Прытча – невялікі рэлігійны твор, які мае павучальны характар.

Рэлігія – светапогляд і светаадчуванне чалавека, выкліканыя верай у бога (багоў) і яго (іх) звышнатуральныя магчымасці.

Сафія (грэч. – мудрасць) – у хрысціянскім мастацтве сімвал мудрасці, празорлівасці Бога. У яе гонар узводзіліся храмы, а выяву, у выглядзе жанчыны, змяшчалі на творах жывапісу, графікі, скульптуры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

Стоўпніцтва – назва рэлігійнага подзвігу Кірылы Тураўскага, які зачыніўся ў манастырскай вежы і доўгі час жыў у ізаляцыі, чытаў кнігі і пісаў свае павучанні. Унутраная планіроўка нагадвае крыж. На Беларусі крыжова-купальныя храмы вядомы з XI ст.

Фальклор – мастацкая калектыўная творчая дзейнасць працоўнага народа, якая адлюстроўвае яго жыццё, погляды, ідэалы: вусная народная творчасць, музыка, тэатр, танец, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Фрэскі – жывапіс вадзянымі фарбамі па вільготнай тынкоўцы.

Храм – культавы будынак для выканання рэлігійных абрадаў (царква, касцёл, мячэць, сінагога).

Хроніка – гістарычнае апавяданне, дзе летапісец адступаў ад запісу па гадах.

Хрысціянства – рэлігія, у аснове якой ляжыць вучэнне Хрыста. Зарадзілася на тэрыторыі Рымскай імперыі (у Палесціне) у I ст. н. э.

Царква – 1) рэлігійная арганізацыя, якая аб’ядноўвае паслядоўнікаў хрысціянскай веры; 2) будынак, у якім ажыццяўляюцца хрысціянскія набажэнствы.

Язычніцтва (паганства) – рэлігійныя вераванні старажытных

народаў. Назва паходзіць ад царкоўнаславянскага слова «языцы», пад якім разумеліся народы. Тэрмін «паганства» паходзіць ад лацінскага «паганус» (язычнік). Язычніцтва ўключае ў сябе рэлігійныя ўяўленні: анімізм, фетышызм, татэмізм, магію. Язычнікамі ўшаноўваліся агонь, сонца, месяц, зоркі, гром, птушкі, жывёлы. Асаблівасць язычніцтва – многабожжа – вера ў многіх багоў.

Язычніцкія багі

Пярун – вярхоўны бог ва ўсходніх славян у VI–X стст., бог грому, маланкі, дажджу, вайсковых спраў.

Валос (Вялес) – бог жывёлагадоўлі і багацця.

Ярыла – бог веснавой урадлівасці і плоднасці жывёлы.

Сварог – бог неба.

Дажбог – бог сонечнага святла.

Хорс – бог сонца.

Стрыбог – бог ветру.

Цёця – багіня дабрабыту і сямейнага жыцця.

Лёля (Лада) – багіня вясны, кахання, дзявочай прыгажосці, апя-кунка шлюбу і сям’і.

Мокаш – жаночае бажаство ўрадлівасці і хатняга ачага.

Ярыла, Купала, Аўсень, Каляда – багі пэўнай пары года (вясны, лета, восені і зімы).

Храналогія

863 г. – складанне кірылічнай азбукі.

988 г. – пачатак распаўсюджвання хрысціянства вялікім князем Уладзімірам Святаславічам.

992 г. – заснаванне Полацкай епархіі. Першым епіскапам быў прызначаны Міна.

1005 г. – заснаванне Тураўскай епархіі. Першым епіскапам быў прызначаны Фама.

XI ст. – створана рукапісная царкоўная кніга – Тураўскае евангелле.

1037 г. – будаўніцтва ў Кіеве Сафійскага сабора.

1055–1060 гг. – будаўніцтва ў Полацку Сафійскага сабора.

Сярэдзіна XII ст. – будаўніцтва Спаскай царквы ў Полацку.

1113 г. – манахам Нестарам складзены летапісны звод «Аповесць мінулых гадоў» у Кіева-Пячэрскім манастыры.

1161 г. – майстар-ювелір Лазар Богша зрабіў крыж па заказу Еўфрасінні Полацкай.

Канец XII ст. – невядомым аўтарам напісаны мастацкі твор «Слова аб палку Ігаравым».

Месцазнаходжанне першых манастыроў на беларускіх землях

Каля Пінска (Тураўская зямля) – першы на беларускіх землях **Лешчанскі** мужчынскі манастыр (X ст.), заснаваны кіеўскім князем Уладзімірам.

Тураў – **Барысаглебскі** мужчынскі манастыр (епіскапская рэзідэнцыя).

Каля Турава – **Варварынскі** жаночы манастыр, заснаваны жонкай князя Святаслава Ізяславіча.

Каля Полацка на берэзе р. Бельчыца – **Барысаглебскі** мужчынскі манастыр (XII ст.).

Каля Полацка в. Сяльцо на берэзе р. Палаты – **жаночы** манастыр (XII ст.), заснаваны Еўфрасінняй Полацкай.

Каля Полацка на берэзе р. Палаты – **Багародзіцкі** мужчынскі манастыр (XII ст.), заснаваны Еўфрасінняй Полацкай.

Язычніцкія вераванні старажытных грэкаў, рымлян і беларусаў

Народы, функцыя	Грэкі	Рымляне	Беларусы
Вышэйшы бог	Зеўс	Юпіцер	Белбог (Бялун)
Неба	Зеўс	Юпіцер	Сварог
Гром	Зеўс	Юпіцер	Пярун
Вайна	Арэс	Марс	Пярун
Царская (княжацкая) улада	Зеўс	Юпіцер	Пярун
Маці-зямля	Гея	Тэлус (Терра, Mater)	Маці-зямля
Плоднасць	Дыметра, Дыяніс	Цырэра, Бахус	Ярыла
Каханне, прыгажосць	Афрадзіта	Купідон, Венера	Ляля
Шлюб, сям'я	Гера	Юнона	Лада
Лес, жывёла	Пан	Сільван, Дзіяна	Вялес
Свет памерлых	Аід	Дыспатэр, Плутон	Вялес
Агонь	Гэфест, Гесція	Веста	Сварожыч
Сонца	Геліяс, Апалон	Фэб, Сол	Дажбог

Рэлігійна-асветніцкія дзеячы XII ст.

<p>Еўфрасіння Полацкая (каля 1104–1167)</p>	<p>Дачка полацкага князя Святаслава Усяславіча (унучка У. Чарадзея). Калі даведалася пра намер бацькі выдаць яе замуж, тайна збегла ў манастыр, дзе пастрыглася ў манашкі і атрымала імя Еўфрасіння (першае імя Прадслава). Перапісвала царкоўныя кнігі, заснавала жаночы і мужчынскі манастыры. У канцы жыцця здзейсніла падарожжа ў Палесціну да «труны гасподняй», дзе і памерла. Першая жанчына з усходніх славян, якая была кананізавана ў святых. Мошчы Еўфрасінні знаходзяцца ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры з 1910 г.</p>
<p>Кірыла Тураўскі (каля 1130–1182)</p>	<p>Нарадзіўся ў Тураве ў багатай сям’і. Пайшоў у манастыр, дзе стаў манахам. Здзейсніў подзвіг стоўпніцтва. Каля 1158 г. па просьбе князя і гараджан быў прызначаны епіскапам Турава. Выдатны пісьменнік, прамоўца, пры жыцці яго празвалі Златавустам</p>
<p>Клімент Смаляціч</p>	<p>Нарадзіўся ў Смаленску. З’яўляўся кіеўскім мітрапалітам і пісьменнікам. Захаваўся толькі адзін яго твор «Пасланне Фаме прасвітару»</p>
<p>Аўрамій Смаленскі</p>	<p>Нарадзіўся ў Смаленску ў багатай сям’і. Пасля смерці бацькоў раздаў маёмасць манастырам, цэрквам, бедным, а сам пайшоў у манастыр, дзе пражыў каля 50 гадоў. Яго вучань Яфрэм напісаў «Жыццё Аўрамія Смаленскага»</p>

Захаванне язычніцкіх традыцый пасля прыняцця хрысціянства

Помнікі пісьменнасці

Месца знаходкі	Назва помніка
1	2
Полацк (у рэчышчы Заходняй Дзвіны)	Барысавы камяні (чатыры валуны). Надпісы: «Господи, помози рабу своему Борису» (XII ст.)
Полацк	Надпіс на крыжы Еўфрасінні Полацкай, створаным у гонар хрысціянскага свята Уздвіжання. У першай частцы надпісу гаворыцца, што ў 1161 г. Еўфрасіння навечна падаравала крыж царкве Спаса. У другой частцы – малітве – запісаны праклён таму, хто знясе крыж са Спаскай царквы. На ніжняй пласціне адваротнага боку крыжа маецца дробны надпіс з імем майстра Богшы (у хрышчэнні Лазара), які зрабіў гэты крыж на сродкі Еўфрасінні

1	2
Орша	Рагвалодаў камень. Сын полацкага князя Барыса Рагвалод у 1171 г. загадаў высекчы крыж і надпіс на велізарным камяні вышыняй 3 м
Мсціслаў	Берасцяная грамата, у якой гаворыцца аб куплі пшаніцы на 4,5 грыўні (пачатак XIII ст.)
Віцебск	Берасцяная грамата, у якой Сцяпан просіць Няжылуу купіць яму «жыта за 6 грыўняў» (канец XIII ст.)

Рукапісныя кнігі

Назва твора	Характарыстыка
1	2
Тураўскае евангелле	Рукапісны помнік XI ст., самая ранняя царкоўная кніга на тэрыторыі Беларусі з тых, што захаваліся. Кніга ўпрыгожана загаловачнымі літарамі чырвонага, сіняга, зялёнага колеру. Знойдзена ў Тураве ў 1865 г. Зберагаецца ў бібліятэцы АН Літвы
«Аповесць мінулых гадоў»	Летапісны звод, складзены ў 1113 г. манахам Кіева-Пячэрскага манастыра Нестарам на аснове больш ранніх крыніц. Асноўны змест твора – палітычная гісторыя ўсходніх славян, Кіеўскай дзяржавы. Ахоплівае час ад IX ст. да другога дзесяцігоддзя XII ст. Змешчаны звесткі аб рассяленні славянскіх плямён, пра князя Уладзіміра, Рагнеду, князя Усяслава Брачыславіча, самыя розныя звесткі пра Полацк, Віцебск, Мінск, Тураў
«Словы» Кірылы Тураўскага	У «Словах» Кірыла выступае супраць язычніцтва і прапаведуе хрысціянскае веравучэнне. Ён заклікае прыхаджан «чытаць кнігі святыя ў царкве і дома», старанна наведваць царкву. Кірыла з іроніяй кажа: «Калі б я раздаваў у царкве мёд і піва, як бы вы хутка ішлі сюды, напераганкі, а я ж выказваю ў царкве слова Божае, якое лепшае за піва і мёд»
«Жыццё і хаджэнне Еўфрасінні Полацкай»	Агіяграфічная літаратура, верагодна, напісана манахам з акружэння вялікай асветніцы, які ўпамінаецца як слуга Міхаіл. У «Жыцці...» паслядоўна апавядаецца пра бацьку Еўфрасінні, пра тое, як рана выявіліся ўстойлівыя духоўна-маральныя рысы яе характару і любоў да ведаў. Хутка і шырока рызышліся чуткі пра яе мудрасць і прыгажосць

1	2
«Жыццё Аўрамія Сма-ленскага»	Вучань Аўрамія Яфрэм напісаў твор каля 1240 г., дзе паказаў Аўрамія як чалавека, які пераносіў пакуты, здзекі, пакуль да яго не прыйшло сапраўднае прызнанне. У манастыры Аўраміі пражыў каля 50 гадоў
«Аршанскае евангелле»	Рукапісны помнік канца XII–пачатку XIII ст. Знойдзены ў Оршы ў 1812 г. Магчыма, створана на Полаччыне. У «Аршанскім евангеллі» змешчаны мініяцюры з выявамі евангелістаў Лукі і Мацвея

Культавыя пабудовы

Назва храма	Дата збудавання	Характэрныя рысы
1	2	3
Сафійскі сабор у Полацку	50-я гг. XI ст.	Сабор узводзіла арцель візантыйскіх дойлідаў. Храм меў сем купалаў, якія сімвалізавалі сем абрадаў – «таінстваў». Прастора сабора падзялялася 16 слупамі ў форме крыжа на мноства ячэек. Будайнічым матэрыялам былі плітачная цэгла і брукаваны камень. Сцены ўнутры сабора распісаны фрэскамі і ўпрыгожаны мазаікай
Спаса-Праабражэнская (Спаская, Спаса-Еўфрасінеўская) царква ў Полацку	Сярэдзіна XII ст.	Спаскую царкву пабудаваў па заказе Е. Полацкай дойлід Іаан – заснавальнік полацкай архітэктурнай школы. Яна ўяўляла сабой новы тып будынкаў. Круглы барабан купала абапіраўся на квадратны пастамент, упрыгожаны т.зв. какошнікамі кіляпадобнай формы. Яны дапаўнялі галоўную асаблівасць Спаскага храма – яго вежападобны выгляд. У сярэдзіне царква распісана фрэскамі. Сярод іх выява Божай Маці, «Еўхарыстыя», «Пакаянне Давыда»
Барысаглебская (Каложская) царква (г. Гродна)	XII ст.	Свая архітэктурная школа ўзнікла ў Гародні. Сценкі храма – спалучэнне цаглянай кладкі чырвонага колеру з умураванымі рознакаляровымі керамічнымі пліткамі і паліраванымі камянямі. У ін-

1	2	3
		тэр'еры ў сцены былі ўмураваны гліняныя збаны-галаснікі. Сцены алтара ўпрыгожаны фрэскамі
Камянецкая вежа (каля Берасця)	XIII ст.	Абарончая пабудова была выканана па загаду валынскага князя Уладзіміра Васількавіча майстрам Алексам. Сярод драўляных рубленых умацаванняў быў узведзены мураваны «стоўп камен». Вышыня вежы – каля 30 м, таўшчыня сцен – 2,5 м, вонкавы дыяметр – 13,5 м. Стаіць вежа на магутным падмурку з булыгі, перасыпаным дробным пяском. Складзена з брусчатай цэгля цёмначырвонага і жаўтаватага колераў, з добрай перавяззю швоў. У вежы мог размясціцца вялікі ваенны гарнізон. Яе сцены былі прарэзаны байніцамі – шчылінамі, праз якія вёўся абстрэл варажэга войска. У верхняй частцы вежы размяшчалася баявая пляцоўка з 14 мураванымі зубцамі

Помнікі прыкладнога мастацтва (XII–XIII стст.)

Месца знаходкі	Назва помніка
Полацк	Каменны абразок з выявай св. Канстанціна і св. Алены. Крыж зроблены па заказе Е. Полацкай майстрам Лазарам Богшам для Спаскай царквы ў гонар хрысціянскага свята Уздвіжання
Гародня	Шахматная фігура – каменная ладдзя-судна
Ваўкавыск	Шахматная фігура – пешка ў выглядзе барабаншчыка, які падае сігнал да бою
Слуцк	Шахматная фігура – выява караля, які сядзіць на троне
Наваградск	Касцяны выраб, на верхняй частцы якога змешчана выява музыканта. Ён іграе на струнным шчыпковым інструменце

Цікавыя факты

1. Прыкметы, у якія верым.

Нельга пазычаць шпількі: «Шпільку дазаць нельга, каб не пасварыцца, а ўжо калі нельга абыйсціся, то найперні трэба ўпароць таго ў руку, каму даваць прыходзіцца».

У вясельным абрадзе шматлікіх народаў нявесце ад суроцаў трэба прышпіліць у падол або за пазуху шпількі крыж-накрыж.

Няўдача чакае нявесту, калі да вяселля яна ўбачыць сябе ў люстэрку ў поўным вясельным уборы. Няшчасця можна пазбегнуць, прымяраючы ўбор без адной дэталі.

Пасля шлюбу маладыя абавязкова павінны паглядзецца ў люстэрка ўдваіх.

Завешваюць люстэркі ў хаце, дзе ёсць нябожчык, нездарма. Крыніца павер'я ў тым, што душа чалавека, які глядзіць у люстэрка, можа быць выкрадзена духам нябожчыка і, такім чынам, не патрапіць у рай.

Месяц не павінен свяціць у твар чалавеку, які спіць, інакш прысняцца кашмары.

Новаму месяцу варта выказаць павагу, пакланіўшыся яму і патросшы грашымі ў сваім кашальку.

Не трэба стрыгчыся, калі месяц на сходзе: валасы будуць расці павольна.

(Рэлігія і міфалогія ўсходніх славян / Гісторыя: праблемы выкладання. 2011. №11. С.20 – 21).

2. Крыж Еўфрасінні Полацкай (майстар Лазар Богша) – каштоўны помнік нашага пісьменства. Кароткі дробны надпіс паведамляе імя майстра: «Господи, помози рабоу свемоу Лазарю, наречённому Богши, съделавшему крестъ сий цркви святого «Спаса о Офросиньи»».

На пазалочаных бакавых пластках выбіты вялікі тэкст з цікавымі гістарычнымі звесткамі. У перакладзе на беларускую мову ён гучыць так: «У лета 6669 (1161 г.) кладзе Еўфрасіння святы крыж у сваім манастыры ў царкве святога Спаса. Дрэва святое бесцэннае, акова ж яго золата і срэбра, і камяні, і перлы на 100 грыўняў, а да 40 грыўняў. І хай не выносяць яго з манастыра ніколі, і не прадаюць, і не аддаюць. Калі ж не паслухаецца хто і вынесе з манастыра, хай не дапаможа яму святы крыж ні ў жыцці гэтым, ні ў будучым, хай пракляты будзе ён святой жыватворнаю Тройцаю ды святымі аймамі... і такое... валадар або князь, або епіскап ці ігумення, або іншы чалавек, хай будзе на ім гэты праклён. Еўфрасіння ж, раба Хрыстова, што справіла гэты крыж, здабудзе вечнае жыццё са ўсімі святымі».

Страх перад Божаю карай, што абяцаў змешчаны на крыжы заклён, быў не ўсемагутны. Напрыканцы XIII ст. рэліквію вывезлі з Полацка смаленскія князі. У 1514 г., пасля захопу Смаленска, князь Васіль III

забраў крыж у Маскву. У час Лівонскай вайны Іван Грозны загадаў вярнуць святыню на ранейшае месца ў Полацк. Пасля таго, як вялікі князь літоўскі і кароль польскі Стэфан Баторы аддаў храм Спаса ордэну езуітаў, палачане захоўвалі рэліквію ў нішы сабора. У Дзень святой Еўфрасінні ў 1841 г. крыж з Сафіі быў перанесены ў Спаскую царкву.

У савецкі час крыж трапіў у Беларускае дзяржаўнае музей у Мінску, затым у музей Магілёва, а потым да 1941 г. захоўваўся ў пакоі-сейфе ў будынку Магілёўскага абкама партыі, адкуль знік пасля захопу горада фашыстамі. У складзеным пасля вызвалення горада акце кошт крыжа ацэньваўся ў 6 мільёнаў рублёў (даваенных).

Пошукамі крыжа ў розны час займаліся вучоныя А. Мальдзіс і Г. Штыхаў, журналіст А. Лукашук, прадстаўнікі беларускай эміграцыі ў ЗША і іншыя людзі. Ёсць версія, што наша рэліквія знаходзіцца ў прыватнай калекцыі ў ЗША. Апошнім часам да пошукаў нашай нацыянальнай святыні падключыўся Інтэрпол. У 1997 г. беларускі найстар М.П. Кузьміч зрабіў дакладную копію крыжа, якая знаходзіцца сёння ў Спаса-Еўфрасіннеўскім храме ў Полацку.

(Патапенка, Н.Я. Гісторыя культуры Беларусі / Н.Я. Патапенка, А.В. Перапёлкіна. Мінск: Изд-во Гревцова. 2009. С. 31–32).

3. У міфапатычнай сістэме беларусаў ёсць некалькі лікаў, якія маюць асаблівае значэнне.

Лік «1» – адзін сын – не сын, а калека; адзін Бог, ды не адна вера; адзін, як месяцчак на небе; першы сноп; першая баразна.

Лік «2» сімвалізуе ідэю сіметрыі: неба і зямля, дзень і ноч, мужчына і жанчына, 2 браты ў казках.

Лік «3» – 3 каралі, 3 сястры, 3 царэўны, 3 браты. Святая Тройца, тры разы паўтараюцца абрадавыя дзеянні.

Лік «4» – 4 пары года, 4 бакі свету, 4 вуглы. Лік «4» адлюстроўвае ідэю завершанасці, цэласнасці.

Лік «7» – за 7 дзён Бог стварыў Сусвет, Хрыстос накарміў галодных сям'ю хлябамі; у тыдні 7 дзён, вясёлку складаюць 7 колераў; у сузор'і Вялікай Мядзведзіцы (Воз) 7 зорак; пантэон славянскіх багоў з 7 ідаў у Кіеве на беразе Дняпра; 7 тыдняў посту перад Вялікаднем, 7 тыдняў ад Вялікадня да Сёмухі; для выпечкі каравая – з сямі крыніц вада, сямі двароў мука, сямі гаспадынь соль, сямі курэй яйкі; 7 цудаў свету.

Лік «9» – 9 вечароў маладой перад вяселлем, 9 вугольчыкаў з печы, 9 сыноў-асілкаў, Радаўніца на 9-ы дзень пасля Вялікадня.

Лік «12» – 12 месяцаў, дзень і ноч па 12 гадзін, цмок з 12 галовамі, 12 сыноў (дружыннікаў, разбойнікаў, старцаў), 12 сыноў вялікага князя ВКЛ Альгерда, тузін – 12 адзінак.

Лік «13» – на Тайнай вячэры Хрыста было 13 асоб. Хрысціяне ў некаторых краінах Еўропы не садзяць за стол 13 гасцей, нешчаслівы лік.

Лік «30» – 30 дзён у месяцы, У XIII стагоддзі ў Полацку пры адсутнасці князя кіравала рада з 30 старэйшынаў.

Лік «40» – 40 саракоў, 40 велікамучнікаў, прысвятак Саракі, абрад Сарачыны, 40 фунтаў у пудзе, сараканожка.
(*Беларускі гістарычны часопіс. 2007. №9. С.54–55*).

Гістарычны дакумент

1. Як прымалі хрысціянства.

... Прислали греки к Владимиру философа... И этот философ произносит вдохновенную речь, восхваляющую христианство (греко-православный вариант). Владимиру понравилась эта вера, но он решил разузнать подробнее обо всех этих верах и посылает своих послов к болгарам, немцам, а затем – в Цареград (Константинополь), потом они явились к царю.

Царь же спросил их: «Зачем пришли?» Они же рассказали ему все. Услышав их рассказ, царь обрадовался и в тот же день сотворил им честь великую. На следующий же день послал к патриарху, так говоря ему: «Пришли русские испытать веру нашу, приготовь церковь и клир и сам оденься в святительские ризы, чтобы видели они славу бога нашего». Услышав об этом, патриарх повелел созвать клир, сотворил по обычаю праздничную службу, и кадила возожгли, и устроили пение и хоры. И пошёл с русскими в церковь, и поставили их на лучшем месте, показав им церковную красоту, пение и службу архиерейскую, предстояние дьяконов и рассказав им о служении богу своему. Они же были в восхищении, дивились и хвалили их службу. И призвали их цари Василий и Константин, и сказали: «Идите в землю вашу», и отпустили их с дарами великими и с честью. Они же вернулись в землю свою. И созвал князь Владимир бояр своих и старцев и сказал им: «Вот пришли посланные нами мужи, послушаем же все, что было с ними»...

И пришли мы в Греческую землю, и ввели нас туда, где служат они богу своему, и не знали – на небе или на земле мы: ибо нет на земле такого зрелища и красоты такой, и не знаем, как рассказать об этом, – знаем мы только, что пребывает там бог с людьми, и служба их лучше, чем во всех других странах. Не можем мы забыть красоты той, ибо каждый человек, если вкусит сладкого, не возьмет потом горького; так и мы не можем уже здесь пребывать в язычестве».

(*Гриненко, Г.В. Хрестоматия по истории мировой культуры / Г.В. Гриненко. М.: Юрайт, 1999. С. 606–607*).

2. «...Велика ведь бывает польза от учения книжного; книги ставят и научают нас пути покаяния, ибо мудрость обретаем и воздержание в словах книжных. Это реки, напоющие вселенную, это источники мудрости, в книгах ведь неизмеримая глубина; ими мы в печали утешаемся; они – узда воздержания».

(*Повесть временных лет // Древнерусская литература; сост. Е.Б. Рогачевская. М., 1993. С.66*).

Пытанні

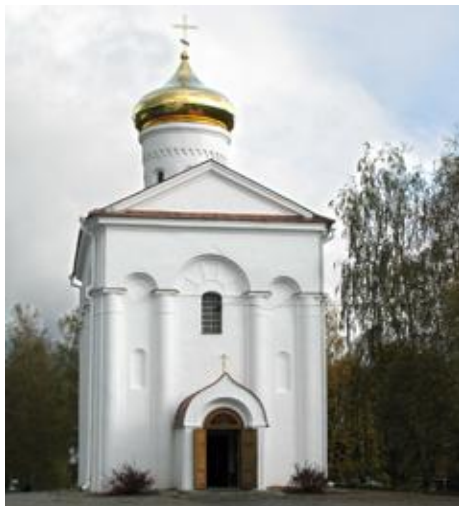
1. Што прывабіла Уладзіміра ў хрысціянстве?
2. Каго называюць першай хрысціянкай на Русі?
3. Якая, на думку летапісца, карысць кнігі? З чым ён іх параўноўвае?

Прыкладныя тэмы паведамленняў

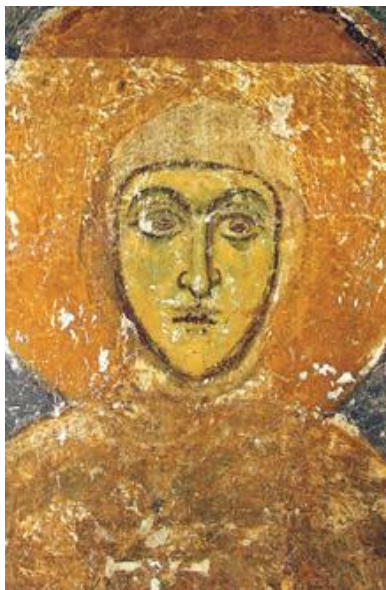
1. Уплыў Візантыйскай імперыі на ўсходнеславянскае мураванае дойлідства.
2. Полацкая і Гарадзенская архітэктурныя школы.
3. Жывапіс Беларусі X–XIII стст.

(Сафійскі Сабор у Полацку)

*(Спаса-Праабражэнская царква
Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра ў Полацку)*

(Партрэт Е. Полацкай)

(Лазар Богша. Крыж Е.Полацкай)

(Царква Барыса і Глеба на Каложы ў Гродна)

(Камянецкая вежа (Белая) у Камянцы)

2. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ў ХІV–ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХVІІ СТСТ. І ЯЕ МЕСЦА Ў ДУХОЎНЫМ ЖЫЦЦІ ЎСХОДНІХ СЛАВЯН І АГУЛЬНА- ЕЎРАПЕЙСКІМ КУЛЬТУРНА-ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНЫМ ПРАЦЭСЕ

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Сістэма адукацыі.
2. Рукапісныя кнігі і летапісы.
3. Беларускае Адраджэнне і яго месца ў агульнаеўрапейскім культурна-цывілізацыйным працэсе. Кнігавыдавецкая дзейнасць Ф. Скарыны.
4. Царква і рэфарматарскі рух у ВКЛ. Берасцейская царкоўная унія.
5. Літаратура свецкая і рэлігійная.
6. Архітэктура, жывапіс, скульптура.

Паняцці і тэрміны

Адраджэнне (Рэнесанс) – эпоха росквіту мастацтваў, станаўлення навук, узнікнення кнігадрукавання ў пераходны перыяд ад Сярэднявеччых да Новага часу. Асноўнымі рысамі эпохі сталі:

- антрапацэнтрызм;
- гуманізм;
- фарміраванне свецкай культуры;
- станаўленне нацыянальных моў і культур;
- цікавасць да антычнай спадчыны;
- прызнанне беларускай мовы найвышэйшай духоўнай каштоўнасцю і інш.

XVI – пачатак XVII стст. – эпоха Адраджэння ў ВКЛ.

Барока – вызначальны стыль у еўрапейскім мастацтве канца XVI – сярэдзіны XVIII стст. Яго эстэтыка заснавана на проціпастаўленні ідэальнага і пачуццёвага ў чалавеку, яго волі і розуму, ірацыянальнасці быцця. Першым на тэрыторыі Беларусі архітэктурным помнікам гэтага стылю з’яўляецца касцёл Божага Цела ў Нясвіжы. Пабудаваны ў канцы XVI ст. па праекце італьянскага архітэктара Джавані Бернардоні.

Батлейка – лялечны тэатр.

Брацтвы – нацыянальна-рэлігійныя арганізацыі праваслаўнага насельніцтва, якія ўзніклі ў процівагу прапольска-каталіцкай палітыцы кіруючых колаў Рэчы Паспалітай. Буйныя беларускія брацтвы былі ў Вільні, Магілёве, Берасці, Слуцку, Менску, Пінску, Барысаве, Оршы, Полацку, Мсціславе і іншых гарадах.

Віленская акадэмія – найстаражытнейшая навучальная ўстанова на тэрыторыі Беларусі і Літвы, якая мела універсітэцкі статус. Была заснавана ў 1579 г. У 1781 г. атрымала назву «Галоўная школа ВКЛ»,

у 1796 г. – «Галоўная Віленская школа», у 1803 г. – Віленскі ўніверсітэт. Першы рэктар – Пётр Скарга.

Гатычны стыль – стыль сярэднявечага мастацтва, які існаваў у Еўропе з сярэдзіны XII па XVI ст. У архітэктуры для яго характэрны востраканцовыя вежы, вузкія вокны, стральчатыя аркі.

Гравюра – від графікі, у якім выява з’яўляецца вынікам друкарскага ціску рэльефнага малюнка, зробленага гравёрам на дошцы.

Гуманізм – філасофскае вучэнне, якое сцвярджае высокую годнасць чалавека, прызнае яго права на зямное шчасце, свабоду чалавечай асобы, прапагандуе ідэалы чалавечай любіўнасці.

Езуіты – члены манаскага каталіцкага ордэна «Таварыства Ісуса», створанага ў 1534 г. у Італіі для барацьбы з Рэфармацыяй. На Беларусі распачалі дзейнасць у другой палове XVI ст.

Езуіцкія школы – адукацыйныя ўстановы, якія стваралі езуіты на беларускіх землях з другой паловы XVI ст. Езуіцкія школы былі створаны ў Полацку, Нясвіжы, Оршы, Берасці, Пінску, Гародні, Наваградку і інш. Пазней у буйных цэнтрах (Полацк, Гародня, Менск) езуіцкія школы пераўтварыліся ў калегіумы, якія давалі адукацыю амаль на ўніверсітэцкім узроўні. Выпускнікі калегіумаў добра валодалі лацінскай і польскай мовамі, мелі трывалыя навыкі ў рыторыцы. Езуіцкая сістэма адукацыі была дэталёва рэгламентавана і накіравана на ўмацаванне пазіцыі каталіцызму ў ВКЛ.

Замкі-кастэлі – абарончыя збудаванні раманскага стылю.

Збор – прагэстанцкая абшчына. Каля 1533 г. узнікла першая кальвінісцкая абшчына на тэрыторыі Беларусі ў замку Мікалая Радзівіла Чорнага ў Берасці. У 1560 – 1570 гг. кальвінісцкія зборы былі заснаваны ў Нясвіжы, Клецку, Полацку, Койданаве, Лоску і іншых гарадах. Усяго ў XVI ст. на землях Беларусі і Літвы было створана каля 80 кальвінісцкіх збораў, галоўным чынам ва ўладаннях магнатаў і замужняй шляхты. У гэты ж час у ВКЛ узнікла некалькі арыянскіх збораў.

Кальвінісцкая гімназія – заснавана магнатам Янушам Радзівілам у 1617 г. у Слуцку. Праіснавала да 1918 г. Сярод выпускнікоў быў Ілля Капіевіч.

Кафля – керамічныя пліткі. Радзімай еўрапейскага кафлярства з’яўляецца Германія. Шырокае распаўсюджанне пачынаецца з XI ст. Ёю абкладалі сцены печаў, выкарыстоўвалі для абліцоўкі сцен будынкаў. Першая кафля атрымала назву **гаршковай**, таму што нагадвала звычайныя гаршкі цыліндрычнай формы. З XV ст. беларускія кафляры пачалі вырабляць **каробчатую** кафлю (у выглядзе каробкі) з рэльефным арнамантам.

Контррэфармацыя – выступленне каталіцкай рэакцыі супраць Рэфармацыі. На Беларусі ўзмацнілася пасля Люблінскай уніі 1569 г.

Мініяцюра – мастацкі твор малых памераў. Асноўным відам

мініяцюры з'яўляецца кніжная мініяцюра – малюнкi, шматколерныя ілюстрацыі, а таксама выяўленча-дэкаратыўныя элементы афармлення кніг – ініцыялы, застаўкі, канцоўкі.

«Полацкі сшытак» – помнік музычнай культуры, рукапісны зборнік старадаўняй музыкі XVI–XVII стст. Запісаны круглымі італьянскімі нотамі, якія ляглі ў аснову сучаснай нотнай граматы. Уключае больш за 60 вакальных і інструментальных твораў з выразнымі рысамі барока.

Пратэстантызм – адзін з асноўных (побач з каталіцтвам і праваслаўем) напрамкаў у хрысціянстве. Аб'ядноўвае шэраг самастойных цэркваў і сект (лютэранства, кальвінізм, англіканская царква, баптысты, адвентысты і інш.), якія некалькі адрозніваюцца культурам і арганізацыяй, але звязаны агульнасцю паходжання і дагматыкі. Асноўныя дагматычныя палажэнні пратэстантызму сфармуляваны яго заснавальнікамі М. Лютэрам, Ж. Кальвіным, У. Цвінглі.

Рэфармацыя – шырокі грамадска-палітычны, ідэалагічны і рэлігійны рух, накіраваны на паслабленне каталіцкай царквы і асабістай улады пантыфіка. Узнікла ў XIV–XVI стст. у Еўропе. Аб'ектыўна мела антыфеадальны характар. На Беларусі Рэфармацыя прайшла некалькі асноўных этапаў: фарміраванне і найвышэйшы ўздым рэфармацыйнага руху, яго размежаванне на некалькі напрамкаў (сярэдзіна 50-х–70-я гг. XVI ст.); наступленне і перамога контррэфармацыі (80-я гг. – другая чвэрць XVI ст.).

Скамарохі – вандроўныя акцёры: спевакі, музыканты, вастрасловы, выканаўцы сцэнак, дрэсіроўшчыкі, акрабаты.

Уніяцтва – царкоўная плынь, заснаваная на царкоўнай уніі розных хрысціянскіх цэркваў з рымска-каталіцкай царквой на ўмовах прызнання вяршэнства папы рымскага і каталіцкай дагматыкі пры захаванні традыцый рэлігійнага культу і выкарыстання адпаведна традыцыйна сакральнай ці народнай мовы ў богаслужэнні.

Храналогія

1517–1519 гг. – Ф. Скарына надрукаваў у Празе «Псалтыр» і 22 кнігі Бібліі на старабеларускай мове.

1522 г. – пачатак кнігадрукавання на тэрыторыі ВКЛ. Ф. Скарына выдаў у Вільні «Малую падарожную кніжку».

1562 г. – стварэнне Несвіжскай друкарні, дзе быў надрукаваны «Катэхізіс» С. Буднага.

1570 г. – заснаванне ў Вільні езуіцкай калегіі, якая ў 1579 г. была рэарганізавана ў акадэмію.

1596 г. – царкоўны сабор з прадстаўнікоў вышэйшага духавенства праваслаўнай і каталіцкай царквы ў Берасці зацвердзіў акт уніі, заснавана новая хрысціянская царква – **грэка-рымская, або уніяцкая.**

Адукацыя

Рукапісныя кнігі і летапісы

Традыцыі рукапіснай кнігі:

- курсіўны шрыфт
- шматколернасць
- размяшчэнне тэксту пірамідай.

Назва твора	Дата	Характарыстыка
1	2	3
Лаўрышаўскае евангелле	XIV ст.	Выдатныя ўзоры беларускай рукапіснай кнігі. Вокладкі рукапісных кніг рабілі з дошак, якія абцягваліся скурай, упрыгожваліся выявамі, пласцінкамі з металаў і каштоўнымі камянямі і прымацоўвалі зашчэпкі
Друцкае евангелле		
Жыровіцкае евангелле	XV ст.	
«Летапісец вялікіх князёў літоўскіх»	XV ст.	Напісаны невядомым аўтарам у Смаленску. Выкладзена гісторыя ВКЛ ад смерці Гедыміна да канца XIV ст. у форме суцэльнага апавядання без выкарыстання дат

1	2	3
Беларуска-літоўскі летапіс 1446 г.	XV ст.	Першы агульнадзяржаўны летапісны звод ВКЛ. Апісвае гістарычныя падзеі з IX ст. да 1446 г. (адсюль назва). У яго аснове ляжыць летапіс, складзены ў 20 – 30-я гг. XIV ст. у Смаленску. Звод абгрунтоўваў заканамернасць палітычнага аб'яднання літоўскіх, беларускіх і ўкраінскіх земляў у складзе ВКЛ і цэнтралізатарскую палітыку вялікіх князёў літоўскіх
Радзівілаўскі летапіс	Канец XV ст.	Летапісны звод пачатку XIII ст. Складаецца з «Аповесці мінулых гадоў» і летапісу за 1112 – 1206 гг. Назва – ад імя віленскага ваяводы Януша Радзівіла, які валодаў першым спісам летапісу. Вядомы адзіны ілюстраваны спіс канца XV ст. Асаблівую ўвагу прыцягваюць яго каляровыя мініяцюры (618), якія даюць каштоўныя звесткі аб Кіеўскай Русі і Полацкім княстве (паходы на Царград, будаўніцтва Сафійскага сабора, бітва на Нямізе, паланенне і вызваленне Усяслава Полацкага, міжусобная барацьба князёў і г.д.)

Першыя еўрапейскія кнігадрукары

Год заснавання друкарні	Прозвішча друкара	Месцазнаходжанне
1445	Іаган Гутэнберг	г. Майн, Германія
1480	Ян Ліцвін	г. Лондан, Англія
1517	Францыск Скарына	г. Прага, Чэхія
1564	Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец	г. Масква, Маскоўская дзяржава

Кнігавыдавецкая дзейнасць

Аўтар	Назва твора	Дзе і калі выдадзены	Характарыстыка
1	2	3	4
Францыск Скарына	Біблія	6 жніўня 1517 г., Прага	Першая друкаваная кніга ўсходніх славян на царкоўнаславянскай мове ў беларускай рэдакцыі
	Малая Падарожная кніжка	1522 г., Вільня	Зборнік рэлігійных і свецкіх твораў
	Апостал	1525 г., Вільня	Рэлігійны твор
С. Будны, М. Кавячынскі, Л. Крышкоўскі	Катэхізіс	1562 г., Нясвіж	Першая кніга ў межах сучаснай Беларусі, у якой былі выкарыстаны кірылічны шрыфт і старабеларуская мова
І. Фёдараў і П. Мсціславец	Апостал	1564 г., Масква	Рэлігійны твор
	Евангелле вучыцельнае	1569 г., Заблудава (каля Беластока)	Рэлігійны твор
Васіль Цяпінскі	Евангелле	1570 г., маёнтак Цяпіна (каля Полацка)	На старабеларускай мове
Браты Мамончы	III Статут ВКЛ	1588 г., Вільня	На старабеларускай мове
Мялеццкі Смарыцкі	Граматыка	1619 г., Еўе (цяпер г. Вэвіс, Літва)	Падручнік па царкоўнаславянскай мове, па якім спасцігаў граматы ўсходнеславянскі свет на працягу XVII–XVIII стст. (у т. л. рускі вучоны М. Ламаносаў)

1	2	3	4
Спірыдон Собаль	Буквар	1631 г., Куцейна (г. Орша) і 1636 г. г. Магілёў	Кірылічны шрыфт. Собаль упершыню ўжыў назву «буквар»

Кнігадрукары

Проз- вішча	Дзейнасць
1	2
Францыск Скарына (каля 1490 – каля 1551)	Нарадзіўся ў Полацку ў сям’і купца каля 1490 г. Першапачатковую адукацыю атрымаў у Полацку і, мабыць, у Вільні. У 1504–1506 гг. вучыўся на філасофскім факультэце Кракаўскага ўніверсітэта, дзе атрымаў званне бакалаўра, пазней – званне доктара філасофіі. У 1512 г. вытрымаў экзамен на ступень доктара медыцыны ў Падуі. 6 жніўня 1517 г. выдаў у Празе «Біблію» – першую друкаваную кнігу ўсходніх славян на царкоўнаславянскай мове ў беларускай рэдакцыі. Усяго было выпушчана 23 ілюстраваныя біблейскія кнігі. Прыкладна ў 1520 г. ён вярнуўся на радзіму і заснаваў ў Вільні першую ўсходнеславянскую друкарню, дзе выдаў яшчэ дзве кнігі: «Малую падарожную кніжку» (1522) і «Апостал» (1525). У канцы 20-х–пачатку 30-х гг. XVI ст. прывёз у Маскву вялікую партыю сваіх выданняў, але яны былі спалены, а Скарына быў высланы за межы Маскоўскай дзяржавы. Скончыў жыццё ў Празе каля 1551 г.
Сымон Будны (1530 – 1593)	Асветнік, гуманіст, рэлігійны рэфарматар, філосаф, кнігавыдавец. Паходзіў з сям’і дробнага шляхціца. Быў адным з самых адукаваных людзей свайго часу, скончыў Кракаўскі ўніверсітэт. У 1562 г. заснаваў у Нясвіжы друкарню, пры якой была, дарэчы, і паперня. У Нясвіжскай друкарні С. Будны (разам з М. Кавячынскім і Л. Крышкоўскім) выдае кнігу «Катэхізіс». Потым Будны друкаваў творы ў Бярэсці, Лоску, Вільні. Там ён выказваў свае меркаванні па праблемах веры, аб «мірскім» прызначэнні чалавека, аб дзяржаўнай уладзе

1	2
Мацей Ка- вячынскі (каля 1520 – 1572)	Кнігавыдавец і перакладчык, нясвіжскі намеснік Мікалая Радзівіла Чорнага, удзельнік кальвінісцкага і арыянскага руху на Беларусі. Разам з С. Будным і Л. Крышкоўскім заснаваў нясвіжскую друкарню, дзе было выдадзена першае беларускамоўнае выданне «Катэхізіс» (1562). Пры дапамозе А. Валовіча перавёз з Вільні ў Нясвіж скарынаўскія кірылічныя шрыфты
Васіль Цяпінскі (1530– 1540-я – 1603)	Беларускі гуманіст, рэфармацыйны дзеяч, кнігавыдавец, пісьменнік. Прадаўжальнік гуманістычных і патрыятычных традыцый Ф. Скарыны і С. Буднага. У маёнтку Цяпіна заснаваў друкарню, дзе выдаў перакладзенае на беларускую мову «Евангелле» з уласнай прадмовай. Выкрываў разбэшчанаць святароў, выступаў за маральную чысціню чалавека. Горача абараняў родную мову, гісторыю, традыцыі, быў прыхільнікам пашырэння адукацыі сярод простага люду
Пётр Мсці- славец (пач. XVI – пасля 1577/пач. XVII стст.)	Адзін з першых друкароў на славянскіх землях, выхадзец з Мсціслава. Разам з І. Фёдаравым выдаў у Маскве першую друкаваную кнігу «Апостал» (1564). Па запрашэнні гетмана Р. Хадкевіча заснаваў друкарню ў Заблудаве (каля Беластока), дзе разам з І. Фёдаравым выдаў «Евангелле вучыцельнае». У далейшым абсталяваў друкарню ў доме беларускіх купцоў братоў Мамонічаў у Вільні, дзе выйшаў Статут ВКЛ 1588 г.
Браты Мамонічы (Кузьма і Лукаш)	Грамадскія дзеячы і беларускія друкары. Заснавалі друкарню ў Вільні, якая працавала з сярэдзіны 70-х гг. XVI ст. па 1623 г. Тут быў выдадзены Статут ВКЛ 1588 г. на старабеларускай мове, а ў 1614 г. – на польскай. Друкаваліся пастановы соймаў і іншыя заканадаўчыя акты
Мялецій Сматрыц- кі (1577 – 1633)	Вядомы грамадска-палітычны і праваслаўны дзеяч, пісьменнік. Аўтар «Граматыкі» (1619), публістычнага твора «Фрынас», які быў напісаны ў форме плачу і з’яўляўся водгукам на пагром праваслаўных цэркваў і манастыроў у Вільні, учынены ў 1609 г. уніяцкім мітрапалітам Іпаціем Пацеем. Займаўся педагагічнай дзейнасцю ў праваслаўных брацкіх школах Вільні, Мінска, Кіева

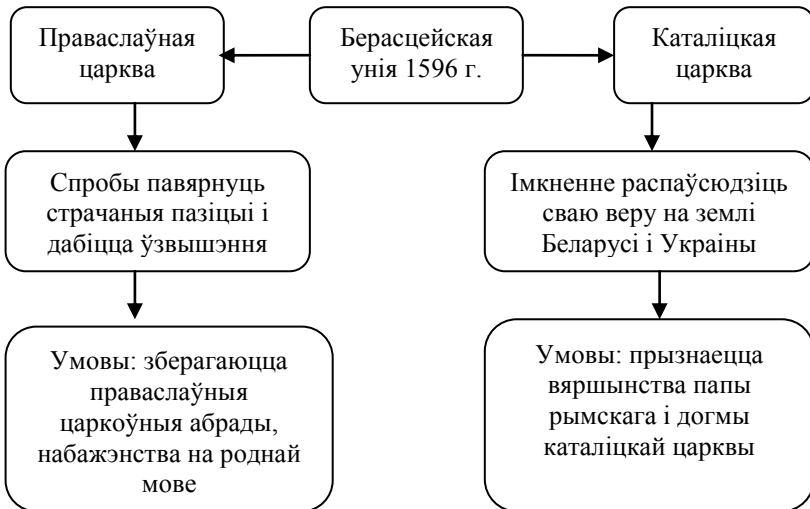
1	2
Спірыдон Собаль (? – каля 1645)	Беларускі асветнік. Надрукаваў буквар у 1631 г. у Куцейне (цяпер у межах г. Орша) і ў 1636 г. у Магілёве
Томаш Макоўскі (каля 1562 – каля 1630)	Стварыў у пачатку XVII ст. першую карту ВКЛ, якая была выдадзена ў Амстэрдаме ў 1613 г. У дадатку да яе давалася падрабязнае апісанне Беларусі і Літвы: прыродныя багацці, народныя звычаі, гандлёвыя шляхі, навучальныя ўстановы Полацка і Нясвіжа, рэкі, азёры, гарады, рэзідэнцыі епіскапаў і мітрапалітаў. Яна неаднаразова на працягу XVII ст. перавыдавалася на лацінскай і французскай мовах (зараз карта захоўваецца ва ўніверсітэцкай бібліятэцы г. Упсала ў Швецыі). Т. Макоўскі з’яўляўся таксама аўтарам гравюр з краявідамі Вільні, Клецка, Смаленска і іншых старажытных гарадоў

Літаратура рэлігійная і свецкая

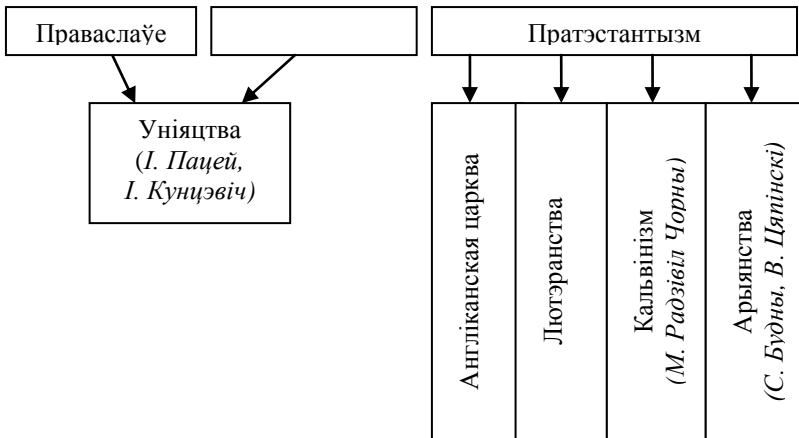
Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Андрэй Волан (1530 – 1610)	Палітычны дзеяч, філосаф, правазнаўца, ідэолаг рэфармацыйнага руху. Пісаў пераважна на лацінскай мове. У працах «Пра палітычную або грамадзянскую свабоду», «Прамова да сената ...», «Пра шчаслівае жыццё, або Найвышэйшае чалавечае дабро» выступаў за палітычныя і сацыяльныя рэформы
Афанасій Філіповіч (каля 1595 – 1648)	Праваслаўны дзеяч, публіцыст. Аўтар выдатнага літаратурнага твора першай паловы XVII ст. «Дыярыуш» (дзённік)
Мікола Гусоўскі (каля 1470 – пасля 1533)	Заснавальнік новалацінскай рэнесансавай паэзіі ВКЛ. У 1518 г. у складзе польска-літоўскай дыпламатычнай місіі трапіў у Рым, дзе стварыў свой лепшы твор – ліра-эпічную паэму «Песня пра зубра», якая была выдадзена ў 1523 г. у Кракаве
Андрэй Рымша (каля 1550 – пасля 1599)	Паэт, аўтар паэмы, прысвечанай падзеям Лівонскай вайны, «Дзясяцігадовая аповесць вайсковых спраў Крыштафа Радзівіла» (1585 г.), паэмы «Дакатэрас»

1	2
Фёдар Еўлашоўскі (1546 – пасля 1616)	Удзельнік Лівонскай вайны, сведка значных гістарычных падзей, знаходзіўся на службе ў Жыгімонта II Аўгуста, М. К. Радзівіла (Сіроткі), Я. Хадкевіча. Аўтар літаратурнага твора, напісанага ў жанры гістарычных аповесцей, у якім прадстаўлены побыт і інтарэсы беларускай шляхты другой паловы XVI ст. «Дзённік Фёдара Еўлашоўскага» – першы прыклад мемуараў на беларускай мове
Леў Сапега (1557 – 1633)	Палітычны і грамадскі дзеяч ВКЛ. Прызначаўся на пасады пісара дзяржаўнай канцылярыі, канцлера, падканцлера, віленскага ваяводы, гетмана. Праявіў сябе як выдатны дыпламат, прывазнаўца. Рэдактар і адзін са складальнікаў Статута 1588 г., у прадмове да якога з гонарам адзначаў «Не чужой якой моваю, але сваёю ўласнай правы пісання маем». Артыкул I раздзела IV Статута зацвярджаў дзяржаўнасць старабеларускай мовы

Прычыны і ўмовы стварэння уніяцкай царквы

Накірункі і плыні хрысціянства ў XVI ст.

Асноўныя хрысціянскія канфесіі ў Беларусі

Што параўноўваецца	Праваслаўе	Каталіцызм	Пратэстантызм	Уніяцтва
1	2	3	4	5
Крыніца веры	Свяшчэннае Пісанне (Біблія), Свяшчэннае Паданне (пастановы Усяленскіх сабораў і вучэнне айцоў царквы)		Біблія	Біблія, Свяшчэннае Паданне
Сімвал веры (12 асноўных догматаў)	Асноўныя догматы супадаюць, трыадзінства Бога		Трыадзінства Бога (прызнаюць не ўсе плыні); Дух Святы зыходзіць ад Бога-Айца і Бога-Сына. Аднаўляецца шанаванне анёлаў, Багародзіцы і іншых святых;	Трыадзінства Бога; Дух Святы зыходзіць ад Бога-Айца і Бога-Сына. Асноўныя догматы тыя ж, што і ў каталіцызме
	Дух Святы зыходзіць толькі ад Бога-Айца	Дух Святы зыходзіць ад Бога-Айца і Бога-Сына. Культ Маці Божай (Дзевы Марыі). Існаванне чысцілішча,		

1	2	3	4	5
		непагрэшнасць папы рымскага ў пытаннях веры	выратаванне душы асабістай верай	
Абрад	Візантыйска-славянскі	Рымскі	Таінствы заменены 3 абрадамі: хрышчэнне, вячанне і прычашчэнне; адмаўленне ад пакланення святым, крыжу, абразам, мошчам, малітва, спяванне псалмоў	Літургія, прызнанне 7 таінстваў; захаванне візантыйска-славянскай (праваслаўнай) абраднасці; адсутнасць цэлібату
	Прызнанне 7 таінстваў	Цэлібат для ўсяго духавенства		
Мова набажэнства	Царкоўна-славянская	Лацінская	Нацыянальная	Царкоўна-славянская, грэчаская, нацыянальная
	нацыянальныя мовы			
Месца набажэнства	Царква	Касцёл	Збор	Царква
Вышэйшы іерарх	Патрыярх	Папа рымскі	Свяшчэнства ўсіх веруючых	Папа рымскі
Каляндар	Юліянскі	Грыгарыянскі	Грыгарыянскі	Грыгарыянскі

Архітэктур

Назва помніка	Дата	Характарыстыка
1	2	3
Замкі-кастэлі ў Навагарадку, Крэве, Лідзе,	XIV ст.	Раманскі стыль. Гродзенскі замак быў узведзены з канструкцыяй маста, аналагаў якой не было ў абарончым

1	2	3
Віцебску, Гародні		дойлідстве Беларусі XIV–XVI стст.
Свята-Міхайлаўская царква ў в. Сынковічы (Зэльвенскі р-н)	Канец XV–пачатак XVI ст.	Царква-крэпасць. Гатычны стыль
Троіцкі касцёл у в. Ішкалдзь (Баранавіцкі р-н), Барысаглебская царква ў Навагарадку, Нясвіж (замак), Мірскі замак	XV ст.	Гатычны стыль

Палацава-замкавыя ансамблі – манументальная архітэктура. Мясцовыя асаблівасці спалучаліся з распаўсюджанымі ў тагачаснай Еўропе гатычнымі і рэнесанснымі рысамі. Велічнасцю і прыгажосцю адзначаліся палацава-замкавыя пабудовы ў Нясвіжы, Міры, Геранёнах, Смалянах. Сёння Мірскі і Нясвіжскі архітэктурна-культурныя комплексы па рашэнні ЮНЕСКА ўнесены ў спіс Сусветнай спадчыны (Мір – 2000 г., Нясвіж – 2005 г.).

Джавані Бернардоні – італьянскі архітэктар. Па яго праекце быў пабудаваны першы ў Цэнтральнай і Паўночнай Еўропе касцёл у стылі барока ў Нясвіжы (канец XVI ст.). Прымаў удзел у праектаванні Нясвіжскага мураванага палацава-замкавага комплексу, які ў пачатку XVII ст. атрымаў назву «маленькая Варшава» і, нават, «маленькі Парыж».

Жывапіс і скульптура

Назва твора	Дата	Характарыстыка
1	2	3
Абраз «Маці Божая Замілаванне», в. Маларыга (Брэстчына)	XIV–XV стст.	Адзін з ранніх твораў жывапісу, па стылі належыць да візантыйскага мастацтва
Абраз «Маці Божая Адзігітрыя Іерусалімскай», Варва-	XVI ст.	Візантыйскі стыль

1	2	3
рынская царква ў Пінску		
Абраз «Нараджэнне мацеры Божай»	1649 г.	Мастак П. Яўсеевіч, прыклад беларускай іканапіснай школы
Скульптура «Распяцце», в. Галубічы Віцебскай вобл.	XIV ст.	У касцёлах у XIV–XV стст. з’яўляюцца размаляваныя рознымі фарбамі драўляныя скульптуры
Скульптура архангела Міхаіла, в. Шарашова (Пружанскі р-н)	XV ст.	

Вяўленчае мастацтва

Важную ролю працягвалі адыгрываць іканапіс, драўляная скульптура, кніжная мініяцюра, гравюра, партрэтны жывапіс.

Магнацкія палацы пачалі ўпрыгожваць выявы знакамітых прадстаўнікоў іх родаў. Партрэтны жанр XVI – першай паловы XVII стст. атрымаў назву «**Сармацкі**» (**рыцарскі**) **партрэт**.

У гэтым жанры мастакі адлюстроўвалі вобразы прадстаўнікоў знакамітых магнацкіх родаў. Чалавек у такім творы паказваўся па вызначальнай схеме – у парадным адзенні, у акружэнні прадметаў, якія падкрэслівалі высокае становішча асобы ў грамадстве.

Тэрмін «сармацкі» паходзіць ад назвы старажытных ваяўнічых плямён сарматаў, якія насялялі вялікую тэрыторыю Усходняй Еўропы ў IV–VI стст. да н. э. Беларуская і польская шляхта лічыла іх сваімі продкамі і такім чынам тлумачыла сваё прывілеяванае становішча ў грамадстве (партрэты Міхаіла Барысавіча, Юрыя Радзівіла і інш.).

Мецэнаты

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Астафій Валовіч	Выдатны палітычны дзеяч эпохі Адраджэння, кальвініст. Адзін з лідэраў апазіцыі пры заключэнні Люблінскай уніі 1569 г. Разам з іншымі магнатамі – праціўнікамі аб’яднання ВКЛ з Польшчай – пакінуў Люблінскі сойм. Прымаў актыўны ўдзел у падрыхтоўцы Статута ВКЛ 1566 г., выступаў супраць заканадаўчага замацавання прыгону.

1	2
	Фінансаваў выдавецкую дзейнасць С. Буднага ў Нясвіжы, аказаў значную падтрымку гуманісту В. Цяпінскаму
Мікалай Радзівіл Чорны	Дзяржаўны і рэлігійны дзеяч, мецэнат навукі і культуры. Мікалаем Радзівілам былі заснаваны друкарні ў Берасці і Нясвіжы. Пад яго апекай тварылі славыця царкоўныя дзеячы, пісьменнікі, паэты, кампазітары
Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка	Дзяржаўны і ваенны дзеяч ВКЛ, мецэнат, пісьменнік. Аўтар падарожнага дзённіка, напісанага ў час вандроўкі на Блізкі Усход у святыя месцы ў Іерусалім. «Хаджэніі» Сіроткі – першае ў Беларусі навукова-папулярнае геаграфічнае выданне. Па яго загаду былі пабудаваны касцёлы ў Міры і Нясвіжы, перабудаваны палацава-замкавы комплекс у Нясвіжы. Заснаваў друкарню Віленскай езуіцкай акадэміі

Цікавыя факты

1. Асноўным стымулам у навучанні езуіты лічылі спаборніцтва. Кожны вучань меў свайго саперніка і вялікім гонарам лічылася пераўзысці ў ведах аднагодкаў. Пераможцы атрымлівалі ўзнагароды, напрыклад, ганаровыя месцы ў класным пакоі. А вось тыя, хто адставаў у навучанні, нават насілі спецыяльны знак – «асліныя вушы».

(Белозорович, В.А. История Беларуси: втор. пол. XVI – кон. XVIII в.: учеб. пособие / В.А. Белозорович, И.И. Крень, Н.Н. Ганущенко. Минск: Изд. центр БГУ, 2010. С. 108 – 109).

2. Арганізацыя Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКА) уключыла ў каляндар міжнародных дат імёны вялікіх дзеячаў славянскай культуры: Ф. Скарыны, М. Гусоўскага, Я. Купалы, Я. Коласа і М. Багдановіча.

(Голубеў, В.Ф. Ці ведаеце вы гісторыю свайёй краіны? / В.Ф. Голубеў, У.П. Крук, П.А. Лойка. Мінск: Народная асвета, 1995. С.65).

3. На працягу свайго існавання Віленская духоўная акадэмія прысвоіла сваім выпускнікам з 1583 па 1781 г. 4076 навуковых ступеней, у т.л. па філасофіі – 3510, па праву – 149, тэалогіі – 417. Сярод вядомых выпускнікоў акадэміі С. Полацкі, М. Смятрыцкі, А. Каяловіч.

(Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Т.4. Мінск: БелЭн, 1997. С.168).

4. Гэты чалавек шоў наперадзе свайго часу і хацеў павесці за сабой

грамадства. Жыццёвы дэвіз яго: «Не толькі я, але і жыццё мае належыць Айчыне». Адукацыю атрымаў спачатку пры Нясвіжскім двары Мікалая Чорнага, а затым у Лейпцыгскім універсітэце. Стэфан Баторый, уражаны яго эрудыцыяй, узяў яго сакратаром да сябе, а праз год прызначыў пісарам у вялікакняжацкую канцэлярыю.

Прымаў удзел у стварэнні Трыбунала ВКЛ, узначальваў камісію па складанні зводу законаў ВКЛ. Хоць сам быў католікам, але абараняў праваслаўную веру. Паславіўся і як мецэнат. На свае сродкі пабудаваў 24 касцёлы, некалькі праваслаўных і уніяцкіх цэркваў. Людзі называлі яго «бацькам і збаўцам Айчыны». Імя яму – Леў Сапега.

(Беларускі гістарычны часопіс, 2004. № 4. С.74).

5. У Нясвіжы пад Фарным касцёлам ёсць крыпта – радавая ўсыпальніца князей Радзівілаў. Гэта трэцяя ўсыпальніца ў Еўропе пасля Людовікаў у Францыі і Габсбургаў у Аўстрыі. Для заснавання крыпты Мікалай Сіротка меў аўдыенцыю ў папы Рымскага. Улічваючы заслугі Сіроткі (ён шмат вандраваў па святых месцах Сірыі, Егіпта, Палесціны), папа даў Радзівілу прывілей на стварэнне ўсыпальніцы. Сіротка прывёз з Егіпта сакрэт бальзаміравання. Князь усталяваў і два правілы, якія не павінны былі парушацца: у крыпце павінны былі пакоіцца толькі Радзівілы; другое – усе Радзівілы хаваюцца ў простым адзенні.

Самае першае захаванне датуецца 1616 годам, а апошнія – 1999. Вядома нямала легенд аб усыпальніцы. Яшчэ ў польскай манаграфіі «Несвиж» гаворыцца аб тым, што ў крыпце стаяла 102 саркафагі, зараз жа толькі 70. Гавораць, што пад час вайны частка саркафагаў была вывезена ці разграблена. Але сапраўдныя маштабы крыпты і колькасць пахаваных у ёй – адна з загадак, адказу на якую няма.

(Советская Белоруссия, 2000. 8 апреля. С.13).

Гістарычны дакумент

1. Звери, ходящие в пустыне, знают ямы своя;
птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя;
рыбы, плавающие по морю и в реках, чувят виры своя;
пчѣлы и тым подобная боронеть ульев своих.
Тако ж и люди, и где зродилися и ускормлены суть по Бозе,
к тому месту великую ласку имають.
(Ф. Скарына. Прадмова да кнігі «Юдзіф»)
2. Век залатым той названы па простаі прычыне і дзяржаўца
Перад багаццем і шчасцем зямным пастаянна
ставіў багацце духоўнае – злата дзяржавы.

3. Кожны народ не без роду і племя
і мае летапіс свой і гісторыі след на старонках.
(М. Гусоўскі «Песня пра зубра»)
4. Не чужой якой моваю, але
Сваёю ўласнай правы пісанья маем
(Статут ВКЛ 1588 года, раздзел IV, арт. 1)

Пытанні

1. Якія галоўныя ідэі вызначаны ў прадстаўленых урыўках?
2. Якая эпоха прадстаўлена ў творчасці Ф. Скарыны, М. Гусоўскага і як яна знайшла сваё адлюстраванне?
3. Чаму прысвечаны палажэнні Статута ВКЛ 1588 года?

Прыкладныя тэмы паведамленняў

1. Асаблівасці культывага дойлідства і іканапісу на беларускіх землях.
2. Духоўная спадчына Ф. Скарыны і сучаснасць.
3. Мірскі замак – помнік архітэктуры сусветнага значэння.
4. Нашы славетныя продкі: дзеячы культуры і асветы часоў ВКЛ (па ўзгадненні з выкладчыкам).

(Мірскі замак – узор беларускай готыкі XVI ст.)

*(Друкарскі станок
І. Гутэнберга, на якім
працаваў Ф. Скарына)*

*(«Біблія руска»
Ф. Скарыны)*

*(Медаль Ф. Скарыны,
зацверджаная ў 1989 г.)*

(Нясвіжскі замак – помнік беларускага дойлідства XVI ст.)

(М. Гусоўскі – заснавальнік новаарэнесансавай паэзіі)

**3. АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫ І ДАСЯГНЕННІ Ў РАЗВІЦЦІ
КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ
Ў КАНТЭКСЦЕ ЭПОХІ АСВЕТНІЦТВА.
РОЛЯ І МЕСЦА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ Ў ЕЎРАПЕЙСКІМ
КУЛЬТУРНА-ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНЫМ ПРАЦЭСЕ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVII–XVIII СТ.СТ.**

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Адукацыя і навука.
2. Грамадска-палітычная думка і літаратура.
3. Помнікі архітэктуры.

Паняцці і тэрміны

Адукацыйная камісія – па сутнасці, першае ў Еўропе міністэрства адукацыі. Заснавана соймам Рэчы Паспалітай ў 1773 г.

Асветніцтва – эпоха пашырэння асветы, развіцця навук, што адзначалася ў еўрапейскіх краінах у XVII–XVIII стст. У Беларусі ідэя Асветніцтва распаўсюдзілася ў другой палове XVIII ст.

Барока – вызначальны стыль у еўрапейскім мастацтве канца XVI–сярэдыны XVIII стст. Заснаваны на процівапастаўленні ідэальнага і пачуццёвага ў чалавеку, яго волі і розуму, ірацыянальнасці быцця.

Віленскае барока – архітэктурны стыль (канец XVII–пачатак XVIII ст.), у якім спалучаліся элементы рэнесансавага і візантыйскага дойлідства. У гэтым стылі быў перабудаваны Полацкі Сафійскі сабор.

Габелен – 1) насценны дыван ручной работы з вытканай карцінай, узорам; 2) шчыльная абівачная дэкаратыўная тканіна. Назва «габелен» паходзіць ад прозвішча французскага ткача.

«Газета Гродзеньска» (на польскай мове) – першая газета на беларускай зямлі выйшла ў свет у 1776 г.

Інтэрмедыя – невялікія драматычныя творы, ставіліся амаль ва ўсіх сярэдніх школах і калегіумах.

Класіцызм – стыль і напрамак у літаратуры і мастацтве XVII–пачатку XIX ст., заснаваны на перайманні антычных узораў. У канцы XVIII ст. у Гомелі ў гэтым стылі быў пабудаваны палацава-паркавы ансамбль П. Румянцава.

Мецэнацтва – апякунства навукі і мастацтва.

Мяшчанская слабада – месца ў Маскве, дзе сяліліся беларускія майстры (дойліды, мастакі, разьбяры). У другой палове XVII ст. яны будавалі і ўпрыгожвалі многія палаты і храмы ў Маскве і Падмаскоўі.

Прыгонны тэатр – тэатр у прыватным маёнтку. Спачатку прыгонныя тэатры дзейнічалі як аматарскія трупы, у якіх прымалі ўдзел акрамя прыгонных актёраў члены сям’і гаспадара, прадстаўнікі шляхты і інш. Потым некаторыя з іх пераўтварыліся ў шырока-

вядомыя, па сутнасці прафесійныя прыгонныя тэатры: Радзівілаў у Нясвіжы і Слуцку, Агінскіх у Слоніме, Сапегаў у Ружанах, Тызенгаўзаў у Гродне, Тышкевічаў у Свіслачы.

Слуцкія паясы – вырабы ручнога шаўкаткацтва на Беларусі, назву атрымалі ад г. Слуцка, дзе вырабляліся з 40-х гг. XVIII ст. да 1844 г. на Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў.

Храналогія

Другая палова XVII ст. – другая палова XVIII стст. – перыяд рэзкага пагаршэння ўмоў для развіцця беларускай культуры; сцвярджэнне пераважнасці польскай і лацінскай моў; заняпад беларускага кірылічнага кнігадрукавання.

1736 г. – заснаванне Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў.

Адукацыя

У **брацкіх праваслаўных** школах пасля пачатковай адукацыі вывучалі скарачаныя цыклы: цыкл «трывіума» (граматыка, рыторыка, дыялектыка), цыкл «квадрыума» (арыфметыка, геаметрыя, астраномія, музыка). Асаблівая ўвага надавалася вывучэнню царкоўнаславянскай мовы, у якой бачылі сродак процістаяння каталіцызму.

Уніяцкія навучальныя ўстановы. У іх дзейнасці выразна прагледалася тэндэнцыя да сінтэзу духоўных уплываў праваслаўнай і каталіцкай цэркваў. У Беларусі існавалі **арыянскія школы і кальвінісцкая** гімназія ў Слуцку.

Рэформа адукацыі (1770–1790 гг.) мела наступныя вынікі: перавод выкладання на польскую мову замест латыні, даступнасць і свежы характар адукацыі, увага да развіцця здольнасцей дзяцей.

Развіццё навукі

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Казімір Семяновіч	Ураджэнец ВКЛ, вынаходнік многаступеньчатых ракет. З'яўляецца папярэднікам Э. Цыялкоўскага і С. Каралёва, дзякуючы працам якіх чалавек пачаў асваенне космасу. У 1650 г. у Амстэрдаме выдаў кнігу «Вялікае мастацтва артылерыі», якая стала падручнікам для гарматчыкаў усяго свету
Ілля Капіевіч	Ураджэнец Мсціслаўшчыны. Па даручэнні Пятра I у 1699 г. у Амстэрдаме падрыхтаваў і выдаў першы дапаможнік па матэматыцы на рускай мове. У Маскве

1	2
	выдаў першыя рускамоўныя падручнікі па граматыцы, рыторыцы і інш. Усяго ім напісана і надрукавана больш за 20 кніг
Марцін Пачобут-Адлянцікі	Вядомы вучоны-прыродазнаўца, выхадзец з гродзенскай шляхты. Быў рэктарам Галоўнай школы ВКЛ (з 1796 г. – галоўнай Віленскай школы). Вывучаў планеты Меркурый, адкрыў невядомое сузор’е, вызначыў каардынаты многіх пунктаў у Беларусі і Літве
Жан Жылібер	Французскі вучоны, кіраўнік медыцынскай школы ў Гародні. Яго дбаннем былі створаны пры школе прыродазнаўчы і анатамічны кабінеты, аптэка, батанічны сад. Аўтар навуковай фундаментальнай працы «Літоўская флора»

Грамадска-палітычная думка

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Казімір Лышчынскі	Шляхціц з Берасцейшчыны, аўтар твора «Аб неіснаванні Бога». Згодна з прысудам соймавага суда Рэчы Паспалітай быў абезгалоўлены і спалены на вогнішчы
Георгій Каніскі	Царкоўна-палітычны і культурны дзеяч. Выхадзец з Украіны. Прапаведаваў асветніцтва, аўтар шэрагу філасофскіх прац, таленавіты літаратар. Заснавальнік Магілёўскай духоўнай семінарыі (1756 г.)

Рэфарматары

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Антоній Тызенгаўз	Дзяржаўны і грамадскі дзеяч ВКЛ, мецэнат, прадстаўнік эпохі Асветніцтва. Заснаваў шэраг мануфактур, на якіх выкарыстоўваліся новыя тэхналагічныя прыёмы. У прадмесцях Гродна дзейнічалі мануфактуры: суконная, баваўняная, палатняная, карункавая, панчошная, капялюшная, карэтная, жалезных і медных вырабаў і інш. Заснавальнік тэатра, тэатральна-музычнай школы, друкарні ў Гродне, ініцыятар выдання «Газеты

1	2
	Гродзенскай» (1776 г.)
Іаахім Храптовіч	Актыўны дзеяч асветніцкага руху, рэфарматар. Арганізаваў у маёнтку Шчорсы ўзорную сельскагаспадарчую абшчыну, якая стала вядома далёка за межамі Беларусі, а таксама вялікую бібліятэку, у якой змяшчалася звыш 10 тысяч кніг
Міхал Казімір Агінскі	Палітычны дзеяч ВКЛ і Рэчы Паспалітай. У Слоніме пабудаваў некалькі прадпрыемстваў, друкарню. Па яго ініцыятыве і на яго сродкі быў пабудаваны Агінскі канал. Заснаваў тэатр і капэлу, якія мелі еўрапейскую славу. Музыкант-віртуоз, аўтар музычных і літаратурных твораў
Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька	Дзяржаўны і грамадскі дзеяч ВКЛ, мецэнат. Адбудаваў Нясвіж і Нясвіжскі замак, якія моцна пацярпелі ў час Паўночнай вайны (1700 – 1721), запрашаў у свае маёнткі архітэктараў і мастакоў. Аднавіў дзейнасць нясвіжскай друкарні, адкрыў корпус кадэтаў, у якім рыхтаваў афіцэраў як для ўласнага войска, так і для войска рэчы Паспалітай. Больш за ўсё праславіўся як мецэнат, стваральнік першых на Беларусі мануфактур. Найбольш вядомымі былі мануфактуры: Сверханская фаянсавая, Налібоцкая і Урэцкая шклянныя, Нясвіжская і Слуцкая шаўковых паясоў, Карэліцкія шпалеры. Шмат увагі аддаваў Нясвіжскаму тэатру, які ён стварыў разам з жонкай Францішкай Уршуляй. Адкрыў у Нясвіжы музычную, вакальную і балетную школы, куды для выкладання запрасіў замежных спецыялістаў

Літаратура, музыка і тэатр

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
Сімяон Полацкі (Самуіл Пятроўскі-Сітніяновіч)	Першы прафесійны пісьменнік і кнігадрукар, ураджэнец Полацка. У Кіеве былі напісаны яго першыя паэтычныя творы, што дайшлі да нашых дзён, пазначаны 1648 г. «Канон» і «Акафіст». Быў настаўнікам царскіх дзяцей у Маскве, у тым ліку будучага імператара Пятра I, для якога надрукаваў у 1679 г. «Бук-

1	2
	вар языка славенска». У 1680 г. выдаў «Псалтыр рыфматворны». У канцы 70-х гг. XVII ст. арганізаваў друкарню ў маскоўскім Крамлі. Па яго ініцыятыве была адкрыта першая ў Маскве вышэйшая адукацыйная ўстанова – Славяна-грэка-лацінская акадэмія. У 1672 г. стварыў першы ў Расіі тэатр
Францішка Уршуля Радзівіл	Письменніца, першая жанчына-драматург ва Усходняй Еўропе, заснавальніца аднаго з найбольш вядомых прыгонных тэатраў Беларусі, дзе ставіла спектаклі паводле сваіх п'ес
Міхал Клеафас Агінскі	Пляменнік Міхала Казіміра Агінскага. Актыўны ўдзельнік паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. Кампазітар, аўтар паланэза «Развітанне з Радзімай»

Помнікі архітэктуры

Назва помніка	Характэрныя рысы
Праваслаўная Спаская царква ў Магілёве (1756 – 1762 гг.)	Віленскае барока. Вызначаюцца пластычнасцю аб'ёмаў, маляўнічасцю сілуэта, утворанага стромкімі шмат'яруснымі скразнымі ажурнымі вежамі, фігурнымі франтонамі, якія надаюць галоўнаму фасаду прасторавую структуру
Касцёл у в.Сталовічы Баранавіцкага раёна (1740 – 1746 гг.)	
Фарны касцёл у Лідзе (1765 – 1770 гг.)	

Цікавыя факты

Асветніцтва ў Еўропе (XVIII ст.)
1. Ідэя натуральнага права (Дж. Лок, Ж. Мелье).
2. Тэорыя грамадскага дагавору (Ж.Ж. Русо, Д. Дзідро).
3. Тэорыя падзелу ўлад (Дж. Лок, Д. Дзідро).
4. Абмежаванне ўлады караля (Вальтэр, Ш. Мантэск'ё, Д. Дзідро).

Творы асветнікаў
– «Завяшчанне» Ж. Мелье;

- «Аб духу законаў» Ш. Мантэск'ё;
- «Да вечнага міру» І. Канта;
- «Аб грамадзянскім дагаворы», «Споведзь» Ж.Ж. Русо;
- «Філасофскія пісьмы» Вальтэра;
- «Энцыклапедыя, або Тлумачальны слоўнік навук, мастацтваў і рамёстваў» Д. Дэдро і інш.

Выказванні асветнікаў

1. «Чалавек нараджаецца свабодным, а між тым паўсюдна ён у кайданах» (Ж.Ж. Русо).
2. «Праца – гэта непазбежны абавязак чалавека грамадства» (Ж.Ж. Русо).
3. «Мы нараджаемся на свет з такімі здольнасцямі і сіламі, у якіх закладзена магчымасць асвоіць амаль любую рэч..., але толькі практыкаванні гэтых сіл могуць весці нас да дасканаласці» (Дж. Лок).
4. «Свабода заключаецца ў тым, каб залежаць толькі ад закону» (Вальтэр).

(Беларускі гістарычны часопіс, 2010. №9. С.59 – 61).

1. У гонар Марціна Пачобута-Адлянціцкага, матэматыка і астранома, кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Панятоўскі адчаканіў медаль з надпісам «Так ідуць да зорак». Ён быў асыпаны каралеўскімі міласціямі, карыстаўся пашанай у грамадстве, яго імя ведалі ў Еўропе. Больш за 20 гадоў ён кіраваў Галоўнай школай ВКЛ, рэарганізаванай пры ім у Віленскі ўніверсітэт. На пасаду рэктара выбіраўся 5 гадоў запар.

М. Пачобут-Адлянціцкі стаў членам-карэспандэнтам Парыжскай Каралеўскай акадэміі навук. Ён падтрымаў паўстанне Тадэвуша Касцюшкі і ахвяраваў паўстанцам 9 000 злотых. Калі 4 красавіка 1803 г. Аляксандр I выдаў указ аб адкрыцці Віленскага ўніверсітэта, М. Пачобут-Адлянціцкі быў узнагароджаны брыльянтавым пярсцёнкам.

(Беларускі гістарычны часопіс, 2009. №4. С.74).

2. Сусветную славу маюць слуцкія паясы – жамчужыны высокага майстэрства беларускіх ткачоў, гонар беларускага мастацтва. У тыя далёкія гады за р. Случ на вуліцы Сенатарскай у невялікім двухпавярховым будынку і заснаваў князь Міхаіл Казімір Радзівіл фабрыку паясоў – персярню. Для работы на ёй князь прывёз персаў і туркаў. Праз 10 – 15 гадоў на фабрыку прыйшлі ў асноўным мясцовыя жыхары – гараджане са Случка і Нясвіжа, сяляне з вёсак. Да нашых дзён дайшлі іх імёны: Іосіф Барсук, Міхаіл Баранцэвіч, Лойка, Канчыла.

Асаблівага росту фабрыка дасягнула на той час, калі яе ўпраўляючым стаў Ян Маджарскі. Менавіта пры ім узнік тып пояса,

які атрымаў назву слуцкага. Даўжыня пояса была ад 3 да 4 метраў, шырыня – ад 20 да 30 см. Паясы ткаліся з шаўковых, сярэбраных, залатых нітак. Яны ўпрыгожваліся шыкоўным арнамантам: поле звычайна запаўнялася папярочнымі палоскамі або лускавым малюнкам, канцы – гірляндамі з кветак і лісця, а былі і канцы абшыты махрамі. У арнамент паступова пачалі ўключацца кветкі мясцовай флары – гваздзікі, валошкі, незабудкі, а таксама жалуды і дубовае лісце. На абодвух канцах пояса была метка «Мяне зрабілі ў Слуцку», «Слуцк», «Во граде Слуцку».

З аднаго боку пояс быў больш светлы, з другога – цямнейшы. Яго можна было насіць на два бакі. Ткаліся і чатырохбаковыя паясы. Карысталіся імі на святы, будні, вяселлі, жалобу. У год выпускалася звычайна да двухсот паясоў. Каштавалі яны ад 5 да 50 чырвоных злотых, пазней – 50 – 100 рублёў. Фабрыка ў Слуцку праіснавала да 1846 года.

(Гісторыя: праблемы выкладання. 2011. №2. С.31).

Гістарычны дакумент

1. З пропаведзі Сімяона Полацкага:

«Людзі дабрадзейныя ў свеце, нібыта сядзяць на спакойным караблі і пльвучь, ім здаецца, што між імі бягуць горы, лясы, гарады, а яны сядзяць нерухома; іншыя старэюць і паміраюць; здароўе і хваробы, слёзы і вяселосць змяняюцца адно другім, і здаецца ім, што самыя яны вышэй за меру, што прыкладаецца да іншых, далёкія ад таго, што здараецца з іншымі, спакойныя і задаволеныя – як раптам усё знікае – і карабель іх прыбывае ў гавань адыходу да Госпада, і даводзіцца душы грэшнай сыходзіць з карабля».

(Яскевіч, А. Падзвіжнікі і іх святыні / А. Яскевіч. Мінск: Палымя, 2001. С.210).

2. Ян Чачот пісаў:

«Нашым сялянам мы абавязаны тым, што яны захавалі старажытныя абрады і песні. Ім і за гэта мы павінны быць удзячныя. Паддаўшыся ўплыву суседскіх плямён і цывілізацый Еўропы, мы самі змяніліся хутчэй чым яны; а таму і забылі мы тэя песні, якія далёкая прапрабабка для не аднаго з нас, можа, нават у той жа самай вёсцы спявала пры кудзелі разам са сваімі роднымі, нашчадкі якіх ад таго, што не мелі заслуг у краі, засталіся ў становішчы падданых».

(Шарова, Н.С. Гісторыя Беларусі / Н.С. Шарова. Мінск: Аверсэв. 2010. 310 с. С. 307).

Пытанні

1. З чым параўноўвае Сімяон Полацкі чалавечы шлях?

2. Чаму нас вучыць Сімяон Полацкі?
3. Як ставіцца Ян Чачот да традыцый беларусаў?

Тэмы для паведамленняў

1. Грамадска-палітычная думка і рэлігійнае жыццё. М. Сматрыцкі і С. Полацкі.
2. Развіццё мастацтва ў XVII – XVIII стст. (архітэктура, тэатр, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва).
3. Міхал Клеафас Агінскі як аўтар праекта аднаўлення ВКЛ і паланеза «Развітанне з Радзімай».

*(Пётр Еўсёвіч з Галынца.
Нараджэнне божай маці. Ікона з Магілёва)*

*(Божая маці Замілаванне.
Ікона з в. Местковічы, Пінскі р-н)*

(Магілёўская ратуша)

(Мікалаеўская царква ў Магілёве)

(Касцёл бернардынак у Мінску (сабор Св. Духа))

(Слцкі паяс)

4. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ў XIX – ПАЧАТКУ XX СТСТ.

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Адукацыя і навука. Зараджэнне і развіццё беларусазнаўства.
2. Станаўленне беларускай літаратурнай мовы.
3. Музыка і тэатр.
4. Жывапіс і архітэктура.

Паняцці і тэрміны

Беларусазнаўства – навука, якая вывучае гісторыю, культуру, традыцыі, адметныя рысы беларусаў, іх узаемаадносiны з суседзямi і ролю супольнасцi народаў.

«Заходнерусiзм» – сiстэма поглядаў, прыхiльнiкi якой адмаўлялi гiстарычнасць беларусаў як самастойнага i самабытнага народа i атаясамлiвалi iх з велiкарускiм этнасам. Як iдэалогiя «заходнерусiзм» узник пасля паўстання 1863–1864 гг. Галоўнай мэтай iдэалогii з'яўлялася барацьба супраць польскага i каталiцкага ўплыву на беларусаў. Адным з iдэолагаў «заходнерусiзму» быў гiсторык, этнограф, прафесар Пецярбургскай духоўнай акадэміi Мiхаiл Каяловіч.

Актыўным дзеячам «заходнерусізму» з'яўляўся Лука Саланевіч, арганізатар «Белорусского общества» (1908), выдавец газет «Белорусская жизнь» (1909 – 1911) і «Северо-Западная жизнь» (1911– 1915). Яго актыўна падтрымліваў П. Стальпін.

Ланкастэрская школа – школа ўзаемнага навучання. Гэтыя школы прызначаліся для таннага і хуткага атрымання элементарнай адукацыі па сістэме англійскіх педагогаў Дж. Ланкастэра і А. Бэла. Навучанне дзяцей і дарослых адбывалася больш падрыхтаванымі вучнямі пад кіраўніцтвам настаўніка. Першая ў Расійскай імперыі такая школа была адкрыта ў 1819 г. у маёнтку графа М. П. Румянцава (Гомель).

«Мураўёўкі» – праваслаўныя цэрквы, пабудаваныя пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг., атрымалі такую назву таму, што ініцыятарам будаўніцтва падобных храмаў быў віленскі генерал-губернатар М. Мураўёў.

«Наша доля» – легальная газета, якая выходзіла ў Вільні ў верасні–лістападзе 1906 г. Першы нумар газеты адкрываўся вершам Цёткі «Наш палетак», які заклікаў беларусаў да нацыянальнага адраджэння. Газета была забаронена.

«Наша Ніва» – легальная газета, якая выдавалася з лістапада 1906 па 1915 г. Яе выданнем кіравалі лідэры БСГ браты Іван і Антон Луцкевічы. Газета друкавалася кірыліцай (для праваслаўных беларусаў) і лацінкай (для беларусаў-католікаў), з 1912 г. – толькі кірыліцай. «Наша ніва» арыентавалася на сялянства, сельскую інтэлігенцыю, рабочых і дробных служачых. Газета была цэлай эпохай у беларускім адраджэнні пачатку XX ст. і дала гэтаму перыяду гісторыі Беларусі сваю назву – «нашаніўскі». Для сялян выдаваліся «Беларускі каляндар» з 1910 г. і часопіс «Саха» з 1912 г., для моладзі – літаратурны мясячнік «Лучынка». Рэдактарам газеты ў 1914–1915 гг. быў Янка Купала.

«Паўночныя Афіны» – маёнтак Залессе на Смаргоншчыне Міхала Клеафаса Агінскага, аўтара паланэза «Развітанне з Радзімай».

Рамантызм – кірунак у мастацкай культуры канца XVIII–першай паловы XIX ст., для якога былі характэрны ўвага да ўнутранага свету чалавека, ідэалізацыя прыроды і рэчаіснасці, паэтызацыя гераічных асоб, узнік у барацьбе супраць рацыянальных догмаў класіцызму.

Рэалізм – стыль у літаратуры і мастацтве, прадстаўнікі якога імкнуліся аб'ектыўна адлюстроўваць рэчаіснасць.

«Сядзіба музаў» – маёнтак у Слоніме Міхала Казіміра Агінскага, дзе быў заснаваны прыгонны тэатр.

«Тутэйшыя» – саманазва часткі жыхароў Беларусі ў XIX ст., якая не ўсведамляла сябе як асобны народ, а сваю нацыянальную прыналежнасць вызначала па мясцовых прыкметах.

Царкоўна-прыходскія школы – адзін з тыпаў пачатковых царкоўных школ, якія існавалі ў XIX–пачатку XX ст. і давалі адукацыю ў духу праваслаўя.

Храналогія

1803–1804 гг. – правядзенне рэформы асветы. У адпаведнасці з рэформай школы беларускіх губерняў былі ўключаны ў склад Віленскай навучальнай акругі, цэнтрам якой стаў Віленскі ўніверсітэт. Папячыцелем (кіраўніком) навучальнай акругі быў прызначаны князь Адам Чартарыйскі. У 1829 г. на ўмовах актывізацыі апазіцыйнага грамадска-палітычнага руху Віленская навучальная акруга была рэарганізавана расійскімі ўладамі ў Беларускаю навучальную акругу з цэнтрам у Віцебску.

1803–1832 гг. – дзейнасць Віленскага ўніверсітэта (з 1796 да 1803 г. – Галоўная Віленская школа). Выкладанне вялося на польскай мове. У 1832 г. Віленскі ўніверсітэт быў зачынены ў сувязі з удзелам яго студэнтаў у паўстанні 1830–1831 гг.

1819 г. – адкрыта першая ў Расійскай імперыі ланкастэрская школа ў маёнтку графа М.П. Румянцава (Гомель).

1836 г. – выкладанне ўсіх вучэбных прадметаў было пераведзена на рускую мову, польская мова была выключана з праграм. Асвета пачала будавацца на прынцыпах «праваслаўя, самадзяржаўя, народнасці». Царскі ўрад адмаўляў існаванне самастойнай беларускай мовы, якая лічылася дыялектам рускай ці польскай.

1840 г. – пачала працаваць Горы-Горацкая земляробчая школа, пераўтвораная ў 1848 г. у земляробчы інстытут – першую ў Расіі вышэйшую аграрнамічную ўстанову. За ўдзел студэнтаў і выкладчыкаў у паўстанні 1863–1864 гг. інстытут быў пераведзены ў Пецябург. Вышэйшая сельскагаспадарчая навучальная ўстанова аднавіла сваю дзейнасць у Горках толькі ў 1919 г.

1862–1863 гг. – выданне газеты «Мужыцкая праўда», ініцыятарамі яго былі К. Каліноўскі, В. Урублеўскі, Ф. Ражанскі.

1886 г. – пачалося выданне першай у Беларусі незалежнай газеты «Минский листок». У якасці літаратурнага дадатку да яе публікаваўся «Северо-Западный календарь», які змяшчаў шмат геаграфічных матэрыялаў. З 1902 г. газета пачала выходзіць пад назвай «Северо-Западный край». Тут была надрукавана паэма «Тарас на Парнасе», змяшчаліся творы Я. Лучыны, К. Каганца, М. Янчука, М. Доўнар-Запольскага. На яе старонках з'явіўся першы друкаваны верш Я. Купалы.

1884 г. – утварэнне беларускімі студэнтамі-народнікамі групы «Гоман». Гоманаўцы былі першымі, хто паставіў пытанне аб праве беларусаў мець сваю самастойную дзяржаву.

1887 г. – указ «аб кухарчых дзецях», забаранялася прымаць у гімназіі дзецей ніжэйшых саслоўяў.

Канец XIX–пачатак XX ст. – тэрмін «Беларусь» і назва «беларус» замацаваліся за ўсёй этнічнай тэрыторыяй беларусаў.

1906 г. – першае легальнае беларускае выдавецтва «Загляне сонца і ў наша ваконца» у Пецярбургу. Былі выпушчаны «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання» К. Каганца і «Першае чытанне для дзетак беларусаў» Цёткі. За выданне зборнікаў вершаў «Дудка беларуская», «Смык беларускі» Ф. Багушэвіча і «Жалейка» Я. Купалы Пецярбургскі камітэт па справах друку пачаў крымінальнае праследаванне выдавецтва. На пачатку ХХ ст. існавалі таксама беларускія выдавецтвы «Наша хата», «Беларус», «Мінчук», «Палачанін».

1906–1915 гг. – выданне легальнай беларускай штотыднёвай газеты «Наша ніва» у Вільні. Газета друкавалася кірыліцай (для праваслаўных беларусаў) і лацінкай (для беларусаў-католікаў). «Наша ніва» займала ліберальныя асветніцкія пазіцыі. Галоўным у сваёй дзейнасці «нашаніўцы» лічылі барацьбу за захаванне адзінства беларускага народа, пераадоленне яго рэлігійнага расколу. Значную ўвагу рэдакцыя «Нашай нівы» надавала прапагандзе беларускай нацыянальнай культуры, развіццю беларускай мовы.

1907 г. – стварэнне першай беларускай трупы пад кіраўніцтвам І. Буйніцкага, у 1910–1913 г. дзейнасць першага нацыянальнага прафесійнага тэатра пад яго кіраўніцтвам.

1910 г. – адкрыццё першага настаўніцкага інстытута ў Віцебску.

Змены ў сістэме адукацыі

Пачатак школьнай рэформы ў Беларусі супаў з падаўленнем паўстання 1863–1864 гг. За ўдзел студэнтаў і вучняў у паўстанні былі закрыты Горы-Горацкі земляробчы інстытут і 8 сярэдніх навучальных устаноў.

Праблемы адукацыі.

1. У пачатковай адукацыі быў недахоп настаўнікаў. Адкрываліся настаўніцкія семінары для падрыхтоўкі настаўнікаў пачатковай школы. Першая – у 1864 г. у Маладзечне.

2. У пачатку XX ст. адчыніліся настаўніцкія інстытуты ў Віцебску, Магілёве, Мінску, аднак яны давалі няпоўную вышэйшую адукацыю.

3. Прафесійна-тэхнічнае навучанне вялося ў 25 ніжэйшых прафесійных навучальных установах. Напрыклад, Горацкае рамеснае вучылішча, Гомельскае чыгуначнае вучылішча.

4. Вышэйшыя навучальныя ўстановы ў Беларусі ў апошній трэці XIX–пачатку XX ст. адсутнічалі.

Станаўленне навукowych ведаў пра Беларусь і беларускі народ. Беларусазнаўства

Навукоўцы	Навуковыя даследаванні
1	2
П. Шэйн	Этнограф, аўтар працы «Матэрыялы да вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю»
І. Насовіч	Мовазнаўца і этнограф, асноўнай яго працай стаў «Слоўнік беларускай гаворкі», выдадзены ў 1870 г., у выданні змешчаны больш за 30 тысяч слоў, дадзены іх грунтоўныя тлумачэнні
М. Нікіфароўскі	Аўтар прац па этнаграфіі, фалькларыстыцы і гісторыі Віцебшчыны
Е. Раманаў	Этнограф, ажыццявіў некалькі экспедыцый, збіраў матэрыялы для свайго «Беларускага зборніка», дзе адлюстроўваў побыт і культуру беларусаў
М. Доўнар-Запольскі	Гісторык, у канцы 80-х гг. XIX ст. выступіў з ідэяй аб самабытнасці беларускага этнасу і яго праве на самастойную палітычную будучыню
Я. Карскі	Першы сярод беларусаў атрымаў званне акадэміка Расійскай акадэміі навук. Сапраўдная «энцыклапедыя беларусазнаўства» – яго трохтомнае выданне «Беларусы»

1	2
В. Ластоўскі	Першы гісторык, які пісаў пра Беларусь і для беларусаў на беларускай мове. У 1910 г. у Вільні выдадзена яго «Кароткая гісторыя Беларусі»
Я. Наркевіч-Ёдка	Вучоны ў прыродазнаўчай галіне, зрабіў шмат адкрыццяў, праводзячы эксперыменты з электрычнасцю

Станаўленне і развіццё беларускай літаратурнай мовы

Беларуская літаратура першай паловы XIX ст. адлюстравала пераплаценне ідэй Асветніцтва і рамантызму, хаця вызначальнымі былі рамантычныя прынцыпы. Частка ўраджэнцаў Беларусі пісала як на польскай, так і на беларускай мове.

Зараджэнне новай беларускай літаратурнай мовы пачалося ў першыя дзесяцігоддзі XIX ст., чаму садзейнічалі збор, вывучэнне і мастацкая апрацоўка вуснай народнай творчасці. Гэты працэс праходзіў у складаных умовах, таму што ў грамадскім і культурным жыцці панавала польская мова. Беларуская мова разглядалася як сапаваная польская або як дыялект рускай мовы. Разам з тым, вывучэнне старажытнай беларускай мовы даказвала яе арыгінальнасць і самабытнасць.

Дзеячы беларускай літаратуры	Назвы твораў, заўвагі
1	2
Адам Міцкевіч	Свае творы (паэмы «Пан Тадэвуш», «Дзяды») пісаў на польскай мове, выкарыстоўваючы сюжэты беларускай гісторыі і фальклору. Як прадстаўнік рамантызму ў польскай літаратуры паўплываў на творчую дзейнасць пачынальнікаў беларускай літаратуры
Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч	Першы класік новай беларускай літаратуры, шляхціц з Бабруйскага павета. Творчая дзейнасць пачыналася на польскай мове, потым ён вызначыўся як беларускі пісьменнік. Аўтар твораў «Сялянка» («Ідылія»), «Пінская шляхта», «Вечарніцы», «Гапон», «Купала», «Шчароўскія дажынкi» і інш. У 1852 г. яго п'еса «Сялянка» была пастаўлена ў Мінску

1	2
Ян Баршчэўскі	Адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Выпуснік Полацкай езуіцкай акадэміі, пісаў як па-беларуску, так і па-польску. Аўтар кнігі «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях»
Уладзіслаў Сыракомля	Выдатны польскі паэт, пісаў і па-беларуску. Яму належаць радкі ад імя селяніна: «Я край мой кармлю адвеку і маю права звацца чалавекам»
Паўлюк Багрым	Адзіны ў гісторыі беларускай літаратуры XIX ст. паэт сялянскага паходжання. Да нашага часу дайшоў толькі адзін яго верш «Зайграй, зайграй, хлопча малы...»
Ананімныя аўтары	«Энеіда навыварат» (верагодны аўтар Вікенцій Равінскі) і «Гарас на Парнасе» (верагодны аўтар Канстанцін Вераніцын) паклалі пачатак новай беларускай літаратурнай мовы. У яе аснову ляглі сярэднебеларускія гаворкі «Гутарка Данілы са Сцяпанам»
Францішак Багушэвіч	Зборнікі вершаў «Дудка беларуская», «Смык беларускі» выйшлі з друку ў канцы XIX ст. у Кракаве і Познані пад псеўданімамі Мацей Бурачок і Сымон Рэўка з-пад Барысава. Ён заклікаў шанаваць і любіць родную мову: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!...»
Янка Лучына (І. Неслухоўскі)	Найбольш вядомы твор «Роднай старонцы», у якім аўтар выказаў сваю любоў да радзімы. Пасля смерці паэта выйшаў зборнік «Вязанка»
Цётка (Алаіза Пашкевіч)	Першыя зборнікі вершаў «Хрэст на свабоду», «Скрыпка беларуская» выйшлі нелегальна. Яе рэвалюцыйныя і патрыятычныя вершы выкарыстоўваліся арганізацыямі БСГ, РСДРП у якасці адозваў і лістовак
Янка Купала (Іван Луцкевіч)	Першы верш «Мужык» з'явіўся ў 1905 г. Зборнікі вершаў: «Жалейка», «Гусяр», «Шляхам жыцця». Паэмы «Курган», «Бандароўна». П'есы «Паўлінка», «Раскіданае гняздо». Узняў беларускую літаратуру на яасна новы ўзровень, садзейнічаў развіццю беларускай літаратурнай мовы

1	2
Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч)	Першы зборнік вершаў «Песні жалбы», у якім аўтар выводзіць вобраз беларуса-мужыка і аптымістычна верыць у адраджэнне роднага краю. Паэма «Сымон-музыка»
Максім Багдановіч	Зборнік вершаў «Вянок». Верш-гімн «Пагоня» стаў заповітам паэта свайму народу
Карусь Каганец (К. Кастравіцкі)	У яго вершах, прозе, драмах знайшла адлюстраванне нацыянальна-гістарычная тэматыка. Вялікай папулярнасцю карысталася камедыя «Модны шляхцюк»

Музыка і тэатр

Дзеячы культуры	Музыка і ўклад у развіццё прафесійнага тэатра
1	2
Станіслаў Манюшка	Кампазітар, ураджэнец Беларусі, заснавальнік польскай і беларускай класічнай музыкі, у творах якога выкарыстаны беларускія народныя матывы. Напісаў музыку да камеды-оперы В. Дуніна-Марцінкевіча «Сялянка». Аўтар оперы «Галька», 12 песень на вершы Я. Чачота
Ігнат Буйніцкі	У 1907 г. была створана першая беларуская труппа. З 1919 г. яна дзейнічала як нацыянальны прафесійны тэатр, які складаўся з драматычных акцёраў, харыстаў, танцораў (каля 70 чалавек). У рэпертуары былі песні, танцы, пастаноўкі, п'есы, дэкламацыі твораў беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Тэатр з поспехам гастралюваў па гарадах Беларусі, Вільні, Пецярбургу і Варшаве. Сам Буйніцкі быў і рэжысёрам, і акцёрам, і танцорам, таму яго па праву называюць «бацькам беларускага тэатра». У тэатры былі пастаўлены п'есы «Паўлінка» Я. Купалы, «Краю мой родны!..» (па творах М. Багдановіча), камедыя К. Каганца «Модны шляхцюк», народныя песні і танцы. У 1913 г. тэатр быў закрыты з-за матэрыяльных цяжкасцей
Алесь Бурбіс	Арганізаваў у Вільні ў 1910 г. «Беларускі музычна-драматычны гурток». Ён ажыццявіў першую пастаноўку камедыі Я. Купалы «Паўлінка» (1912)

1	2
Фларыян Ждановіч	Стварыў у Мінску ў 1917 г. «Першае таварыства беларускай драмы і камедыі». Упершыню ажыццявіў пастаноўку драмы Я. Купалы «Раскіданае гняздо»

Жывапіс

У пачатку XIX ст. у культуры Беларусі ўзнікаюць парасткі новага ідэйнага і мастацкага напрамку – рамантызму, у якім паказваецца перавага духоўнага пачатку над розумам.

У другой палове XIX ст. сярод творчай інтэлігенцыі абудзілася цікавасць да гісторыі і побыту беларускага народа. У беларускім жывапісе панаваў мастацкі стыль рэалізм, прадстаўнікі якога імкнуліся аб’ектыўна адлюстроўваць рэчаіснасць.

Прозвішча мастака	Мастацкі жанр	Назвы карцін, заўвагі
1	2	3
Валенцій Ваньковіч	Гістарычны	Мастак з Міншчыны, яркі прадстаўнік рамантызму ў жывапісе. Атрымаў вядомасць сваімі карцінамі: «Подзвіг маладога кіяўляніна пры аблозе Кіева печанегам», «Напалеон каля вогнішча» і інш. Да лепшых твораў мастака адносіцца кампазіцыйны партрэт «А. Міцкевіч на скале Аюдаг»
Іосіф Аляшкевіч	Партрэт	Майстар выяўленчага мастацтва, чья творчасць была звязана з жыццём Беларусі, Расіі, Літвы і Польшчы. Аўтар партрэта А. Чартарыйскага, «Групавога партрэта» і інш.
Ян Дамель	Гістарычны	Мастак, аўтар шэрагу карцін: «Хрышчэнне славян», «Смерць магістра крыжаносцаў Ульрых фон Юнгінгена у бітве пад Грунвальдам», «Вызваленне Касцюшкі з няволі», «Смерць князя Панятоўскага», «Адступленне французаў праз Вільню», партрэты князя Д. Радзівіла, графаў І. Храптовіча і К. Тышкевіча, пейзажы Мінска і яго ваколіц

1	2	3
Напалеон Орда	Пейзаж	Мастак, п'яніст, кампазітар. Стварыў каля 500 акварэляў з натуры (гарадоў Гродна, Віцебска, Магілёва, Мінска, палацаў, плошчаў, вуліц)
Вікенцій Дмахоўскі	Пейзаж	Мастак, у асноўным маляваў месцы, звязаныя з жыццём і дзейнасцю А. Міцкевіча («Возера Свіцязь», «Дом Міцкевічаў у Навагрудку», «Заход сонца» і інш.)
Іван Хруцкі	Нацюрморт, партрэт, пейзаж	Аўтар карцін «Кветкі і садавіна», «Грыбы і агуркі», «Партрэт невядомай», «Партрэт жонкі», «Сямейны партрэт», партрэт мітрапаліта І. Сямашкі, «Партрэт хлопчыка ў саламяным капелюшы» і інш.
Казімір Альхімовіч	Гістарычны, бытавы	Прымаў удзел у паўстанні 1863 г., адбыў ссылку ў Сібіры. Пісаў карціны на гістарычныя тэмы: «Пахаванне Гедыміна», «Пасля бітвы», «Смерць Глінскага ў турме»; паказаў лёс ссыльных паўстанцаў – «На этапе», «Смерць у выгнанні», «Пахаванне на Урале»; адлюстравіў цяжкую працу і ўмовы жыцця сялян – «Жніво», «Парабкава хата», «Найманне работнікаў»
Апалінар Гараўскі	Пейзаж	«Вечар у Мінскай губерні», «На радзіме», «Рака Бярэзіна». Некаторыя з твораў мастака набылі для сваёй галерэі П. Трацякоў. Адною з лепшых прац жывапісца стала палатно «Старая моліцца»
Нікадзім Сілівановіч	Бытавы	Быў запрошаны для афармлення вядомага Ісакіеўскага сабора ў Пецярбургу. Удзельнічаў у стварэнні кампазіцыі «Тайная вячэра», за што атрымаў званне акадэміка. З падарожжаў па Беларусі прывозіў багаты матэрыял, які выкарыстоўваў у сваіх бытавых карцінах. Найбольш значны твор у гэтым жанры «Стары пастух»

1	2	3
Вітольд Бялыніцкі- Біруля	Пейзаж	Каля 200 сваіх карцін прысвяціў тэме вясны. Сярод іх «Лес зазеленеў», «Красавік», «Апошні снег», «Маладзя бярозкі» і інш.
Юдаль Пэн	Бытавы	Адлюстравіў рысы яўрэйскага побыту, стварыў галерэю вобразаў яўрэйскіх рамеснікаў – «Гадзіншчык», «Стары кравец», «Жабрак». Арганізатар прыватнай мастацкай школы ў Віцебску, у якой займаўся М. Шагал
Янкель Кругер	Бытавы, партрэт	«На суд прафесара», «Пісьманосец». У 1906 г. у Мінску адкрыў школу малявання
Марк Шагал		Ураджэнец Віцебска, вучыўся ў школе Ю. Пэна, прысвяціў сваёй разіме нямала карцін, у будучым стаў адным з найбуйнейшых мастакоў XX ст. Яго творы: «Я і вёска», «Над Віцебскам», «Прагулка»

Архітэктура

Стыль, характэрныя рысы	Местазна- ходжанне	Прыклады помнікаў
1	2	3
Класіцызм – стыль архітэктуры, які ў Беларусі зарадзіўся к пачатку XIX ст. Заснаваны на перайманні антычных узораў	Віцебск	Губернатарскі палац
	Магілёў	Сабор Святога Іосіфа
	Гомель	Святых Пятра і Паўла (Петрапаўлаўскі сабор)
	Жылічы (Кіраўскі р-н)	Палац
	Сноў (Нясвіжскі р-н)	Палац
	Бабруйск	Крэпасць. Пачала будавацца ў 1807 г. Аўтар праекта гісторык і археолаг Тэадор Нарбут

1	2	3
	Брэст	Крэпасць. Будавалася ў 1836 – 1842 гг.
Псеўдарускі (псеўдавізантыйскі): ➤ пяцікупалле; ➤ цыбулепадобныя купалы; ➤ шатровыя званіцы; ➤ дэкор у выглядзе какошнікаў	Па ўсёй Беларусі	Цэрквы-«мураўёўкі»
	Гродна	Пакроўскі сабор
	Барысаў	Свята-Уваскрасенскі сабор
	Гомель	Капліца князёў Паскевічаў
	в. Лясная	Храм, створаны ў гонар 200-годдзя перамогі рускіх войскаў над шведамі
Неагатычны: ➤ чырвоная цэгла; ➤ фрэскі; ➤ вітражы; ➤ падлога з керамічных плітак	Мінск	Касцёл Святога Роха, названы ў гонар святога, які вядомы сярод католікаў як абаронца людзей і жывёл ад розных эпідэмій
	Вілейка, Паставы, Відзы, Іўе і інш.	Касцёлы
Неараманскі	Мінск	Касцёл Святых Сымона і Алены (1908). Архітэктары Марконі і Паяздэрскі. З'яўляецца ўзорам неараманскага стылю з дабаўленнем элементаў готыкі і мадэрну
Мадэрн: ➤ пераплеценыя лініі; ➤ асіметрычныя кампазіцыі і ляпны дэкор;	Віцебск	Пазямельна-сялянскі банк
	Мінск	Чыгуначны вакзал, гасцініца «Еўропа»

1	2	3
➤ выкарыстанне новых будаўнічых матэрыялаў (цэмент, шкло, металічная арматура)	Гродна, Гомель, Магілёў	Жылыя дамы
Эклектызм – змешванне, злучэнне розных мастацкіх элементаў і стыляў	Па ўсёй Беларусі	Банкі, навучальныя ўстановы – пад рэнесанс; тэатры – пад барока; касцёлы – пад готыку; праваслаўныя цэрквы – псеўдарускі стыль

Цікавыя факты

1. Мы прывычаліся, што помнікі ставяцца з нагоды пэўных гістарычных падзей, у гонар знакамітых людзей і іх дасягненняў. Але ёсць выпадкі, калі помнік можа быць узведзены і нашаму сучасніку. Прычым не толькі жывой асобе.

Ёсць у Беларусі, у слаўным горадзе Полацку, калысцы беларускай дзяржаўнасці, незвычайны помнік літары беларускай мовы «Ў» (у нескладоваму). Гэта – даніна павагі нашай Бацькаўшчыне, яе гісторыі, культуры. Мова – той стрыжань, на якім трымаецца наша існасць, тое, што адрознівае нас ад іншых народаў. Літара «Ў» – адметны сімвал нашай мовы, які вызначае яе непаўторнасць. Гэта літара – таксама наша культурная спадчына. Прычым спадчына жывая.

(*Бяганскі, А. Незвычайны помнік жывой мове. <http://mgazeta.by/index>*).

2. Широкою вядомасць у Еўропе атрымала навуковая дзейнасць у прыродазнаўчай галіне ўраджэнца Беларусі Якуба Наркевіча-Ёдкі. За ўласныя сродкі ён пабудаваў у сваім маёнтку Над-Нёман (цяпер у Уздзенскім раёне) метэаралагічную станцыю, адкрыў санаторый, дзе паспяхова выкарыстоўваў метадку лячэння хвароб з дапамогай электратоку. Пачаўшы эксперыменты з электрычнасцю, Наркевіч-Ёдка вынайшаў грамаатвод, а таксама тэлеграф – прыстасаванне для бяздротавай перадачы электрамагнітных сігналаў на адлегласць.

(*Шарова, Н.С. Гісторыя Беларусі / Н.С. Шарова. Мінск: Аверсэў, 2010. С. 178*).

3. Пасля выступлення Ігната Буйніцкага ў Пецярбургу адзін з глядачоў адзначыў: «Як выйшаў... са сваімі танцорамі і сялянамі – дударом цымбалістам і скрыпачом – беларусамі. Па-простаму павароч-

ваючыся, дык гэта адразу прынялі ўсе з захапленнем... А калі... пайшоў «Лявоніху», а за ім чарада хлопцаў з дзяўчатамі, як пачалі прытупваць, падскокваць, дык уся публіка, тысяч восем народу – як ударыла ў далонькі, як закрычала «брава, брава, беларусы». Ніколі і нідзе не бачыў, каб гэтак што спадабалася... пецярбуржцам, як беларускія танцы... Потым публіка распыталася... скуль і якія гэта беларусы з’явіліся? Бо раней іх не чуваць было!»

(Няфёд, У.І. Ігнат Буйніцкі – бацька беларускага тэатра: вачыма сучаснікаў і ў памяці нашчадкаў / У.І. Няфёд. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. С. 57).

Гістарычны дакумент

1. Уладзіслаў Сыракомля ацэньваў ролю беларускай мовы так: «Пекная гэта галіна славянскай мовы – той крывіцкі дыялект – і старая! Бо гэта мова нашага Літоўскага статута і заканадаўства на працягу двух стагоддзяў – XVI і XVII. І пашыраная! Бо смела можна сказаць, што на ёй размаўлялі тры чвэрці даўняй Літвы, народ, шляхта і пань».

(Токць, С. Беларуская ідэнтычнасць у XIX ст. <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/24/04.htm>).

2. Францішак Багушэвіч заклікаў да адраджэння беларускай мовы як асновы нацыі: «Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, ды і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя «мужыцкай» завуць, а завецца яна «беларускай»». Як было тутэйшаму «цёмнаму» селяніну, што ўвесь век звекаваў у сваёй вёсцы, не верыць больш дасведчанаму, бываламу і разумнаму супляменніку, што гаворыць на адной з ім гаворцы: ...я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў: і пераканаўся, што мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая.

Як было ім не верыць чалавеку, хай сабе чужому-незнаёмаму, калі ў кожным яго сказе, у кожным слове гучала засцярога: "Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек прад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі". Як было не пачуць закліку: "Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!"

(<http://prastora.by/knihi/bahusevic-francisak-tvory>).

3. У артыкуле, які адкрываў першы нумар газеты «Наша Ніва», адзначалася: «Не думайце, што мы хочам служыць толькі ці панам, ці адным мужыкам. Не, ніколі не! Мы будзем служыць усяму

беларускаму скрыўджанаму народу». Газета абвяшчала, што будзе «старацца, каб усе беларусы, што не ведаюць, хто яны ёсць, – зразумелі, што яны беларусы і людзі, каб пазналі сваё права...»

4. «А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
– Беларусы...
А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
– Людзьмі звацца...»

(Я. Купала «А хто там ідзе?»)

5. «Пытаешся, браце, хто я, з якога краю?
З-за Віслы, з-за Нёману, ці з-за Дунаю?
Ёсць рэчка Свіслач, малая на свеце,
А там шмат збожжа і кветак расце ў лесе.
Там дзяўчаты, як красныя кветкі,
А хлопцы – як пінскія дубы-сталеткі...
Хто я? – паляк, беларус, ці ліцвін?
Бог толькі ведае праўду адзін.
Я ж хачу працаваць увесь век,
Каб заслужыць імя – чалавек».

(Невядомы аўтар «Хто я?»)

Пытанні

1. Падумайце, чаму невядомы аўтар верша «Хто я?» не можа адказаць на пастаўленае пытанне? Якія саманазвы выкарыстоўваліся да канца XIX ст. у адносінах да Беларусі і беларусаў?
2. Растлумачце, чаму ў XIX ст. нацыянальнай інтэлігенцыі прыйшлося ствараць новую беларускую літаратурную мову? З якімі цяжкасцямі пры гэтым прыйшлося сутыкнуцца?
3. Як Вы думаеце, чаму Я. Купала ў вершы «А хто там ідзе?», вядзе гаворку пра тое, што беларусам захацелася «людзьмі звацца?»

Прыкладныя тэмы паведамленняў

1. Беларускае музычнае мастацтва XIX – пачатку XX стст.
2. Ігнат Буйніцкі – «бацька» беларускага прафесійнага тэатра.
3. Дойлідства Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст. як прыклад спалучэння розных мастацкіх стыляў.
4. Развіццё беларускага жывапісу ў XIX – пачатку XX стст.
5. Горы-Горацкі земляробчы інстытут – першая ў Расіі вышэйшая сельскагаспадарчая школа.
6. Роля беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі ў развіцці нацыянальнай самасвядомасці беларусаў (канец XIX – пачатак XX стст.).

(Палац Румянцева-Паскевічаў у Гомелі)

(Касцёл святых Сымона і Алены ў Мінску)

(Пэн Ю.М. Портрэт Марка Шагала)

(Хруцкі І.Ф. Портрэт невядомай з кветкамі і садавінай)

(Бялыніцкі-Біруля В.К. Зімовы сон)

(Помнік літары «Ў» у Полацку)

5. ПАЛІТЫКА БЕЛАРУСІЗАЦЫІ. ДАСЯГНЕННІ І СУПЯРЭЧНАСЦІ РАЗВІЦЦА КУЛЬТУРЫ Ў БССР У 30-Я ГАДЫ ХХ СТ.

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Адукацыя і навука.
2. Беларуская літаратура.
3. Тэатр і кінамастацтва.
4. Жывапіс, архітэктура, скульптура.

Паняцці і тэрміны

Беларусізацыя – палітыка нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага будаўніцтва ў БССР. Праводзілася КП(б)Б з 1924 г. да канца 20-х – пачатку 30-х гг. Прадугледжвала комплекс мерапрыемстваў па адраджэнні беларускай культуры, школы, мовы. Перадумовамі беларусізацыі былі: хуткае развіццё гаспадаркі рэспублікі на аснове нэпа, узбудыненне тэрыторыі БССР, палітычная амністыя беларускіх дзеячаў (1923 г.), якія не выступалі са зброяй у руках супраць савецкай улады, знаходжанне асобных дзеячаў на дзяржаўных пасадах, стварэнне сістэмы вышэйшай адукацыі.

Дзяржаўная мова – мова, зацвержаная ў якасці афіцыйнай. У гады беларусізацыі дзяржаўнымі мовамі былі аб'яўлены адразу 4 мовы – беларуская, руская, яўрэйская і польская.

Карэнізацыя – вылучэнне прадстаўнікоў мясцовага насельніцтва на кіруючыя пасады ў пачатку 20-х гг.

«Культурная рэвалюцыя» – умоўная назва комплексу пераўтварэнняў у галіне культуры, навукі, адукацыі, літаратуры, мастацтваў у 20 – 30-я гг. ХХ ст. у СССР і БССР.

«Маладняк», «Узвышша», «Полымя» – літаратурна-мастацкія аб'яднанні.

Нацыянал-дэмакратызм – кірунак грамадска-палітычнай думкі, які спалучаў агульнадэмакратычныя ідэі з задачай сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення прыгнечаных народаў. У Беларусі ўзнік у канцы XIX – пачатку ХХ ст. і быў скіраваны на адраджэнне нацыянальнай культуры і самасвядомасці беларускага народа. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. практычным увасабленнем нацыянал-дэмакратызму сталі стварэнне беларускай дзяржаўнасці і палітыка беларусізацыі. У сярэдзіне 20-х гг. ХХ ст. камуністычная партыя прызнала нацыянал-дэмакратызм варожай антысавецкай палітыкай, накіраванай супраць дасягненняў Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Сацыялістычны рэалізм – мастацкі метад, які патрабаваў адлюстравання ў літаратуры і мастацтве толькі тых рэалій жыцця, якія

былі звязаны з будаўніцтвам савецкага сацыялістычнага ладу ў СССР.

Храналогія

1919–1920 гг. – адкрыццё вышэйшых навучальных устаноў: педагагічных інстытутаў у Мінску, Віцебску, Магілёве, Гомелі; Беларускага палітэхнічнага інстытута; сельскагаспадарчага інстытута ў Горках, які з 1925 г. стаў называцца Беларускай дзяржаўнай акадэміяй сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Восень 1920 г. – адкрыццё ў Мінску Першага Беларускага дзяржаўнага тэатра (рэжысёр Е. Міровіч). З 1926 г. – БДТ-1, цяпер – Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я. Купалы.

1921 г. – адкрыццё Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ), першы рэктар – У. Пічэта.

1922 г. – адкрыццё Інстытута беларускай культуры (Інбелкульт), навукова-даследчай установы па ўсебаковым вывучэнні Беларусі.

1924 г. – афіцыйнае ўвядзенне КП(б)Б палітыкі беларусізацыі.

1924 г. – адкрыццё Віцебскага ветэрынарнага інстытута.

1926 г. – адкрыццё ў Віцебску тэатра БДТ-2, цяпер – Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я. Коласа.

1926–1932 гг. – дзейнічаў Беларускі дзяржаўны вандроўны тэатр пад кіраўніцтвам У. Галубка. Ён працягваў традыцыі народнай батлейкі тэатра І. Буйніцкага. З 1932 г. быў рэарганізаваны ў БДТ-3 з базай у Гомелі.

1926 г. – аформілася таварыства «Прэч непісьменнасць». Яго старшынёй абраны А. Чарнякоў – старшыня ЦВК БССР.

1926 г. – створаны першы беларускі мастацкі фільм «Лясная быль», рэжысёр Ю. Тарыч.

1927 г. – правядзенне Усебеларускай выстаўкі дасягненняў нацыянальных меншасцей.

1927 г. – каля 80 % служачых цэнтральных органаў улады валодалі беларускай мовай; у войсках, што размешчаны ў Беларусі, уведзена вывучэнне беларускай мовы, створаны тэрытарыяльныя вайсковыя адзінкі (дывізіі, палкі).

1928 г. – каля 80 % агульнаадукацыйных школ было пераведзена на беларускую мову навучання.

1928 г. – у Ленінградзе адкрылася кінастудыя мастацкіх фільмаў «Савецкая Беларусь», якая ў канцы 30-х гг. была пераведзена ў Мінск.

1929 г. – рэарганізацыя Інбелкульту ў Беларускую акадэмію навук.

1931 г. – справа «Саюза вызвалення Беларусі» («СВБ»). Было арыштавана каля 100 дзеячаў навукі, мастацтва, літаратуры па абвінавачванні ў прыналежнасці да не існуючай увогуле варожай савецкаму ладу арганізацыі. Роля кіраўніка «СВБ» прыпісвалася народнаму паэту Я. Купалу. Зрабіўшы спробу самагубства, паэт здолеў

даказаць неабгрунтаванасць абвінавачванняў.

1932 г. – адкрыццё Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі.

1933 г. – створаны Беларускі дзяржаўны тэатр оперы і балета.

1933 г. – рэформа беларускага правапісу.

1937 г. – створана Беларуская дзяржаўная філармонія.

1938 г. – прыняцце спецыяльнай пастановы ўрада БССР аб назве сталіцы рэспублікі. Да таго часу па-беларуску пісалі Менск.

1939 г. – ліквідацыя ў цэлым непісьменнасці насельніцтва рэспублікі.

Развіццё навукі

Навукоўцы	Навуковыя даследаванні
1	2
У. Пічэта	Першы рэктар БДУ, аўтар прац па гісторыі славянскіх народаў. Вучань аднаго са стваральнікаў канцэпцыі нацыянальнай гісторыі Беларусі М. Доўнар-Запольскага. Абараніў доктарскую дысертацыю, прысвечаную аграрнай рэформе ў ВКЛ
У. Ігнатоўскі	Беларускі гісторык і грамадскі дзеяч. У 1918 г. уступіў у партыю беларускіх эсэраў. У 1920 г. па яго ініцыятыве была створана Беларуская камуністычная арганізацыя (БКА), прынятая ў склад Камуністычнай партыі. У 1921–1926 гг. працаваў народным камісарам асветы БССР. З 1925 г. – старшыня Інбелкульту. Першы прэзідэнт Беларускай акадэміі навук (адкрыта 1 студзеня 1929 г.). Аўтар кнігі «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі», якая на працягу доўгага часу была школьным падручнікам
А. Цвікевіч	Беларускі палітычны дзеяч, гісторык, філосаф. З 1923 г. прэм'ер-міністр БНР у Празе. Па яго ініцыятыве ў 1925 г. была склікана Берлінская канферэнцыя, на якой большасць кіруючых дзеячаў БНР прызналі Савецкую Беларусь і аб'явілі аб роспуску сваіх палітычных цэнтраў. Пасля правядзення Берлінскай канферэнцыі пераехаў у Мінск і працаваў вучоным сакратаром Інстытута беларускай культуры, з 1929 г. – у інстытуце гісторыі АН Беларусі. Як гісторык даследаваў праблемы развіцця беларускай дзяржаўнасці, вывучаў погляды прыхільнікаў заходнерусізму

1	2
А. Смоліч	Удзельнік Усебеларускага з'езда. Паводле яго даклада была прынята Трэцяя Устаўная грамата Рады БНР. Аўтар першага падручніка «Геаграфія Беларусі», выдадзенага ў 1919 г. Першы беларускі прафесар геаграфіі. У 1921 г. стаў адным з заснавальнікаў Таварыства беларускай школы
Я. Купала, Я. Колас, Ц. Гартны, Я. Лёсік	Першыя акадэмікі Акадэміі навук БССР

Развіццё беларускай літаратуры

Дзеячы беларускай літаратуры	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
Ц. Гартны	Адзін з першых стваральнікаў беларускага рамана «Сокі цаліны»
Я. Колас	Народны паэт Беларусі, паэмы «Новая зямля» і «Сымон-музыка», раман «На ростанях», аповесці «У глыбі Палесся» і «Дрыгва»
Я. Купала	Народны паэт Беларусі, паэмы «Безназоўнае», «Над ракой Арэсай»
А. Куляшоў	Паэт, аўтар верша «Бывай...». На тэкст гэтага верша і музыку І. Лучанка складзена папулярная і сёння песня
П. Броўка	Паэма «Цэхавыя будні»
М. Гарэцкі	Раманы «Камароўская хроніка», «Віленскія камунары»
К. Крапіва	Камедыя «Хто смяецца апошнім». Па сцэнарыі аўтара ў 1954 г. пастаўлены аднайменны фільм
Я. Маўр	Адзін з пачынальнікаў беларускай савецкай дзіцячай літаратуры – аповесці «Чалавек ідзе», «Палескія рабінзоны»
М. Лынькоў	Аповесць «Міколка-паравоз»

Тэатральнае мастацтва

Дзеячы	Уклад у развіццё тэатра
1	2
Я. Міровіч	Першы заслужаны артыст БССР, рэжысёр БДТ-1, драма «Кастусь Каліноўскі», спектаклі «Паўлінка» і «Тутэйшыя» па п'есах Я. Купалы, «На купалле» М. Чарота
У. Галубок	Кіраўнік Беларускага дзяржаўнага вандроўнага тэатра (1926–1932). Першы народны артыст БССР, рэжысёр БДТ-3
Г. Глебаў	Акцёр БДТ-1, народны артыст СССР, на працягу 27 гадоў іграў адну з галоўных роляў у камедыі «Хто смяецца апошнім», удастоены Сталінскай прэміі
С. Станюта	Актрыса БДТ-2
М. Чуркін	Кампазітар, аўтар оперы «Вызваленне працы»
А. Багатыроў	Кампазітар, аўтар оперы «У пушчах Палесся»
Я. Цікоцкі	Кампазітар, аўтар оперы «Міхась Падгорны»
М. Крошнер	Кампазітар, аўтар балета «Салавей» (па аднайменнай аповесці З. Бядулі)

Кінамастацтва

Рэжысёр	Назвы фільмаў
1	2
Ю. Тарыч	«Лясная быль» (паводле аповесці М. Чарота «Свінапас»)
У. Корш-Саблін	Асістэнт Ю. Тарыча, першая работа «У агні народжаная», прысвечаная 10-годдзю Савецкай Беларусі

Жываніс

Прозвішча мастака	Назвы карцін
1	2
М. Філіповіч	«Бітва на Нямізе», «Ноч на Івана Купалу», «Паўстанне Кастуся Каліноўскага»

1	2
В. Волкаў	«Кастусь Каліноўскі», «Партызаны», «Малатабоец», «Плытагоны»
І. Ахрэмчык	«Падпісанне Маніфеста аб утварэнні БССР», «Уступленне Чырвонай Арміі ў Мінск»
В. Бялыніцкі-Біруля	Жывапісец-пейзажыст, карціны на тэму вясны

Архітэктурна і скульптурна

Архітэктар	Назвы помнікаў
1	2
І. Лангбард	У Мінску – Дом Урада, Дом Чырвонай Арміі, галоўны корпус Акадэміі навук БССР, Беларускі дзяржаўны тэатр оперы і балета. У Магілёве – Дом Саветаў
Г. Лаўроў	Беларускі політэхнічны інстытут
З. Азгур	Скульптар, помнік У. Леніну побач з Домам Урада ў Мінску

Першыя ў Беларусі

- ✚ Першы прэзідэнт АН БССР – У. Ігнатоўскі.
- ✚ Першы рэктар БДУ – У. Пічэта.
- ✚ Першы беларускі прафесар геаграфіі – А. Смоліч.
- ✚ Першы заслужаны артыст БССР – Я. Міровіч.
- ✚ Першы народны артыст БССР – У. Галубок.
- ✚ Першая беларуская савецкая опера «Вызваленне працы» – кампазітар М. Чуркін (1924 г.).
- ✚ Першы нацыянальны балет «Салавей» М. Крошнера (па аднайменнай апавесці З. Бядулі).
- ✚ Першы беларускі мастацкі фільм «Лясная быль» – рэжысёр Ю. Тарыч.

Цікавыя факты

1. Першым рэктарам БДУ быў У. Пічэта. Даволі хутка ён авалодаў беларускай мовай і карыстаўся ёю. У 1926 г. яму надалі ганаровае званне заслужанага прафесара БССР. Але на жыццёвым шляху з’явіліся перашкоды. Спачатку ён быў вызвалены ад пасады рэктара, потым

арыштаваны і на 5 год адпраўлены ў ссылку ў Вятку. Пасля працаваў у Варонежы, Маскве, быў абраны членам-карэспандэнтам АН БССР. У. Пічэта быў таленавітым даследчыкам, выдатным вучоным, гісторыкам-славістам, мудрым педагогам, умелым арганізатарам. Сам ён пісаў: «Я аддаў свае сілы і сваю энергію працоўным масам Беларусі».

(Беларускі гістарычны часопіс, 2004. № 4. С.74.)

2. Напярэдадні прыхода Гітлера да ўлады вялікі фізік А. Эйнштэйн (лаўрэат Нобелеўскай прэміі, аўтар тэорыі адноснасці) звярнуўся да афіцыйных улад БССР з прапановай звязаць свой лёс з Беларускім дзяржаўным універсітэтам. Беларускія вучоныя прынялі гэта з задавальненнем. Першы сакратар ЦК КПБ(б) М. Гікала сам не мог самастойна прыняць рашэнне і тэрмінова звязаўся з Масквою. Сталін адказаў фразай, якая перарасла ў анекдот: «Пусть этот сионист продолжает играть на скрипке у себя дома».

Атрымаўшы адказ, А. Эйнштэйн пераехаў у Амерыку, дзе прадоўжыў сваю працу. Пазней ад імя Акадэміі навук БССР вучонаму было прапанавана выбраць яго ганаровым акадэмікам. Тэкст пісьма быў накіраваны ў ЦК ЦПБ(б). Рашэння па гэтаму пытанню не знойдзена. Так Эйнштэйн мог стаць беларускім акадэмікам двойчы.

(Комсомольская правда, 2004. 29 октября. С. 14.)

3. Рэпрэсіі супраць так званага нацыянал-дэмакратызма прывялі да вялікіх ахвяр. За 1917–1939 гг. у Акадэміі навук БССР было арыштавана 57 чалавек. У акадэмічным інстытуце эканомікі ўзначаны перыяд з 44 тэм надрукавана 24, з якіх забаронена 17. У інстытуце гісторыі з запланаваных 97 навуковых работ выдадзена 10, з якіх 7 – канфіскавана. Масавым рэпрэсіям падвергнуліся М. Гарэцкі, А. Аляксандравіч, С. Грахоўскі, У. Галубок і інш.

(Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Т.4. Мінск: БелЭн, 1997. С. 168).

Гістарычны дакумент

1. Распараджэнне ЦВК БССР (люты 1921 г.):

«Наркамасветы (Народнаму камісарыяту асветы) зрабіць захады да ўзмацнення працы на мове пераважнай большасці працоўнага сялянства Беларусі – мове беларускай. Наркамасветы павінен у сваёй працы зыходзіць з няўхільнай перспектывы планамернага і паступовага пераходу ўстаноў, у якіх навучаюцца і выхоўваюцца дзеці-беларусы, на іх матчыну беларускую мову выкладання».

(Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 1993. С.349).

2. Жыццё закон нязломны мае:

ніколі праўда не ўмірае.

Адно хоць зернетка малое
ды застаецца пра былое.

Цудоўны скарб у творчасці народнай
для нас сабраны мудрымі дзядзямі.

Яго адкінуць – значыць без пашаны
паставіцца да продкаў працавітых.

(У. Дубоўка. «Ніколі праўда не ўмірае»).

3. – Адкуль сіла такая ў дуба? – пытаецца чароціна.

Ясны волат-дуб адказвае:

– Ты баішся жыцця, затым ты і слабая. Ты выбіраеш мяккі грунт, каб няцяжка было бараздзіць зямлю сваім караннем. Усім ты хочаш унаравіць, ка ўсякаму ты падыходзіш хітрасцю, і змалку ты прывыкла гнуцца. А калі хто гнецца, тым ён паказвае сваю слабасць і поўнае непаважанне к сабе. А хто не паважае сябе, таго і другія не паважаюць, папіхваюць ім, як хочучь. Ты прывыкла да лёгкага жыцця і ўсю надзею кладзеш на іншых. А хто не надзеецца на сябе, той цягам бывае слабым. А я змалку надзеяўся толькі на сябе і на сілы зямлі і сонца. Змалку навучыўся сам памагаць сабе. Нікому я не гнуўся. Лепей зламацца зусім, чым гнуцца ўсякай сіле. Мы, дубы, так і робім: або ломімся або выжываем.

(Я. Колас «Дуб і чароціна»).

Пытанні

1. Якія матывы пераважалі ў творчасці У. Дубоўкі ў 20-я гады XX ст. і чаму?
2. У чым сутнасць коласаўскага разумення чалавечай мары (на прыкладзе апавядання «Дуб і чароціна»)?

Прыкладныя тэмы паведамленняў

1. Нацдэмы і іх лёс.
2. Дзмітрый Жылуновіч – кіраўнік, паэт, грамадзянін.

*(Дз. Жылуновіч (Цішка Гартны) –
паэт, пісьменнік)*

(У. Пічэта – гісторык, першы рэктар БДУ)

*(У. Галубок – заснавальнік 1-га беларускага
вандроўнага тэатра)*

(Дом Урада ў Мінску (архітэктар І. Лангбард))

(Беларускі тэатр оперы і балета (архітэктар І. Лангбард))

6. АСНОЎНЫЯ ДАСЯГНЕННІ БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ КУЛЬТУРЫ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ 40-Х – 80-Я ГГ. ХХ СТ.

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Развіццё адукацыі і навукі ў БССР.
2. Беларуская літаратура.
3. Тэатральнае, музычнае і выяўленчае мастацтва.

Паняцці і тэрміны

Дэсталінізацыя – працэс пераадолення культу асобы І. Сталіна, звязаны з дэмакратызацыяй грамадска-палітычнага жыцця і рэабілітацыяй нявінна пацярпелых ад палітычных рэпрэсій.

Прынцып партыйнасці – патрабаванне да дзеячаў культуры прытрымлівацца ідэалогіі, якую праводзіць камуністычная партыя, зыходзіць з патрабаванняў і прадвызначэнняў гэтай ідэалогіі.

Савецкі народ – новая гістарычная супольнасць людзей, аб узнікненні якой было заяўлена на XXIV з’ездзе КПСС у 1971 г.

Храналогія

1945 г., 30 чэрвеня – СНК СССР прымае рашэнне аб аднаўленні дзейнасці Беларускага сельскагаспадарчага інстытута ў Горках.

1946 г. – пастанова ЦК ВКП(Б) «Аб часопісах «Звязда» і «Ленінград»». Па ініцыятыве І. Сталіна М. Зошчанка і Г. Ахматава былі абвінавачаны ў прапагандзе безыдэйнасці і апалітычнасці. У 1947 г. была прынята пастанова ЦК ВКП(Б) «Аб рабоце ЦК КП(б) Беларусі», у якой абвінавачваліся ў безыдэйнасці і буржуазным нацыяналізме некаторыя беларускія пісьменнікі і паэты. Былі рэпрэсаваны У. Дубоўка, С. Грахоўскі, А. Александровіч, А. Звонак і інш. Ад пісьменнікаў патрабавалася прытрымлівацца ў сваёй дзейнасці метаду сацыялістычнага рэалізму і прынцыпу партыйнасці.

Першая палова 50-х гг. – адкрыццё новых ВНУ: Гродзенскі сельскагаспадарчы інстытут, Беларускі інстытут механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі, Беларускі інстытут інжынераў чыгуначнага транспарту ў Гомелі, педагагічныя інстытуты ў Мінску, Брэсце, Мазыры і Полацку.

1951 г. – прыняцце новага Дзяржаўнага сцяга БССР.

1954 г. – узвядзенне манумента Перамогі ў Мінску.

1955 г. – зацвержаны Дзяржаўны гімн БССР – песня «Мы – беларусы» на словы М. Клімковіча і музыку Н. Сакалоўскага.

1959 г. – пераход да політэхнічнага навучання і працоўнага выхавання ў сістэме народнай адукацыі, увядзенне абавязковай

8-гадовай школьнай адукацыі ў БССР.

Пачатак 60-х гг. – пачатак стварэння прафесійна-тэхнічных вучылішчаў (ПТВ);

1961 г. – XXII з’езд КПСС, прыняцце праграмы пабудовы камунізму ў СССР.

1969 г. – 1) адкрыццё мемарыяльнага архітэктурна-скульптурнага комплексу «Хатынь» (Лагойскі раён); 2) адкрыццё Кургана Славы Савецкай Арміі – вызваліцельніцы Беларусі (Смалявіцкі раён).

1974 г. – Беларуская рэспубліканская студыя тэлебачання пачала трансліраваць каляровыя перадачы; адкрыццё Рэспубліканскага спартыўнага комплексу «Раўбічы».

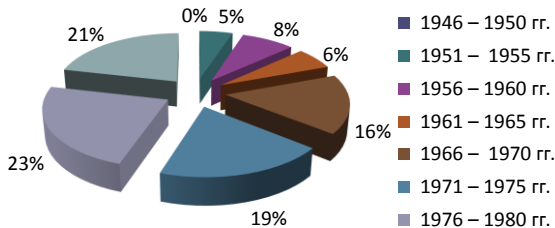
1977 г. – увядзенне ўсеагульнай сярэдняй адукацыі.

1977 г. – прыняцце новай Канстытуцыі СССР, у якой была замацавана кіруючая роля КПСС у грамадстве. Неафіцыйная назва – «Канстытуцыя развітога сацыялізму»; 1978 г. – прыняцце Канстытуцыі БССР.

Адраджэнне і развіццё адукацыі і навукі ў пасляваенны перыяд

Аднаўленне працы школ, стварэнне школ рабочай і сельскай моладзі, увядзенне абавязковага сямігадовага навучання

Колькасць асоб, якія атрымалі сярэдняю адукацыю

Аднаўленне дзейнасці вышэйшых і сярэдніх спецыяльных устаноў Беларусі. У час вайны ў эвакуацыі дзейнічалі толькі Белдзяржуніверсітэт на станцыі Сходня пад Масквой і Мінскі медыцынскі інстытут у г. Яраслаўлі.

Адкрыццё новых ВНУ: Гродзенскі сельскагаспадарчы інстытут, Беларускі інстытут інжынераў чыгуначнага транспарту ў Гомелі, Беларускі інстытут механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі ў Мінску, а таксама Брэсцкі, Мазырскі і Полацкі педагагічныя інстытуты.

У 1944 г. узнавіла сваю дзейнасць Акадэмія навук БССР.

Рост адукацыі моладзі з'явіўся перадумовай паскарэння грамадскага прагрэсу і ствараў рэальныя ўмовы для паспяховага станаўлення індустрыяльнага грамадства.

Дасягненні ў развіцці навукі

Беларуская навука развівалася як састаўная частка агульнасаюзнай. Па пэўных навуковых кірунках рэспубліка дасягнула вялікіх поспехаў у галіне матэматыкі, фізікі, электронна-выліка дасягнула

Дзеячы навукі (другая палова 40-х – 80-я гг. XX ст.)

Прозвішча 1	Уклад у развіццё навукі 2
В. Купрэвіч	Прэзідэнт АН БССР (1952–1969 гг.). Садзейнічаў аднаўленню даследаванняў у галіне генетыкі
Г. Багамолаў	Беларускі геалаг, акадэмік АН Беларусі. У 1952 г. атрымаў Дзяржаўную прэмію СССР за разведку і адкрыццё Старобінскага радовішча калійных солей
М. Мацапура	Лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўнай прэміі СССР і БССР за распрацоўку і ўкараненне ў вытворчасць высокаэфектыўных тэхналогій механізаванага асваення забалочаных зямель і ўборкі бульбы
П. Сухі	Савецкі авіяканструктар, двойчы Герой Сацыялістычнай Працы. Аўтар больш як 50 самалётаў, 30 з якіх былі пабудаваны і выпрабаваны

4 кастрычніка 1957 г. запушчаны першы штучны спадарожнік Зямлі

12 красавіка 1961 г. першы палёт чалавека ў космас (Ю. А. Гагарын (1934 – 1968 гг.))

Касманаўты Беларусі

Клімук П.І. – лётчык-касманаўт (нарадзіўся ў в. Камароўка Брэсцкага раёна). Двойчы Герой Савецкага Саюза, тройчы лятаў у космас (1973, 1975, 1978). Узначальваў Расійскі цэнтр падрыхтоўкі касманаўтаў імя Ю. Гагарына. У космесе правёў 78,8 сутак.

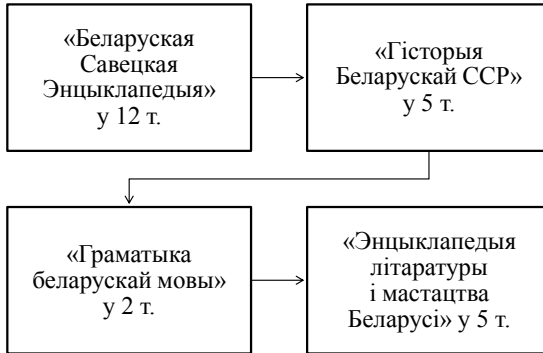

Кавалёнак У. В. – лётчык-касманаўт СССР (нарадзіўся ў в. Белае Крупскага раёна, Мінскай вобласці). Двойчы Герой Савецкага Саюза, Герой ГДР. Правёў у космесе 216,38 сутак.

Грамадскія навукі

Падрыхтаваны і выдадзены:

**Беларуская літаратура
(другая палова
40-х – 50-я гг. XX ст.)**

Прозвішча	Назвы твораў, заўвагі
1	2
Кузьма Чорны	Раман «Млечны шлях»
Міхась Лынькоў	Раман «Векапомныя дні» (галоўны герой Канстанцін Заслонаў)
Іван Шамякін	Раман «Глыбокая плынь» (Дзяржаўная прэмія СССР)
Іван Мележ	Раман «Мінскі напрамак» (прысвечаны падзеям аперацыі «Баграціён», рэальная гістарычная асоба рамана – камандуючы 3-м Беларускамі фронтамі І. Д. Чарняхоўскі)
Якуб Колас	Паэма «Рыбакова хата» (Дзяржаўная прэмія СССР), завяршэнне трылогіі «На ростанях»

1	2
Аркадзь Куляшоў	За паэмы «Сцяг брыгады» і «Новае рэчышча» атрымаў дзяржаўныя прэміі СССР. Сааўтар сцэнарыя фільма «Першыя выпрабаванні» паводле трылогіі Я. Коласа «На ростанях»
Пятрусь Броўка Максім Танк Пімен Панчанка	Вядомыя беларускія паэты пасляваеннай пары

У 50 – 80-я гг. XX ст. у галіне літаратуры і мастацтва працягвалі дзейнічаць метады сацыялістычнага рэалізму і прынцып партыйнасці. У цэнтры ўвагі дзеячаў беларускай літаратуры і мастацтва доўгі час знаходзілася новая гістарычная супольнасць людзей – савецкі народ – будаўнік камунізму. Дэмакратызацыя грамадска-палітычнага жыцця ў гады «адлігі» стварыла спрыяльныя ўмовы для адлюстравання творчай інтэлігенцыяй маральных праблем і ўнутранага свету чалавека-воіна і чалавека-працаўніка. Гераізм беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны, жыццёвы лёс нашых далёкіх продкаў сталі асновай гістарычнай тэматыкі. Асабліва ўвага надавалася адлюстраванню нацыянальна-культурных асаблівасцей беларускага народа і захаванню культурна-гістарычнай спадчыны.

**Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў творах беларускіх
пісьменнікаў
(другая палова 50-х – 80-я гг. XX ст.)**

Прозвішча	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
Васіль Быкаў, народны пісьменнік Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай прэміі	Аповесці «Жураўліны крык», «Здрада», «Грэцыя ракета», «Круглянскі мост», «Сотнікаў», «Абеліск», творы «Дажыць да світання», «Пайсці і не вярнуцца», «Знак бяды». Па яго творах пастаўлены кінафільмы «Грэцыя ракета», «Альпійская балада», «Дажыць да світання», «Воўчая зграя», «Абеліск», опера «Сцежкаю жыцця». В. Быкаву прысвечаны фільм В. Дашука «Узыходжанне». Кнігі пісьменніка надрукаваны на 35 мовах свету, а іх агульны тыраж склаў звыш 3 млн. экзэмпляраў

1	2
Іван Чыгрынаў	Раманы «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві»
Янка Брыль	Раман «Птушкі і гнёзды»
Іван Навуменка	Раманы «Сасна пры дарозе», «Вецер у соснах», «Сорак трэці»
Алесь Адамовіч	Дылогія «Партызаны» і «Хатынская аповесць», дакументальная кніга «Я з вогненнай вёскі...» (разам з Я. Брылём і У. Калеснікам)

**Адлюстраванне сувязі сучаснасці з гістарычным мінулым
(другая палова 50-х–80-я гг. XX ст.)**

Прозвішча	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
Іван Мележ	Трылогія «Палеская хроніка» (раманы «Людзі на балоце», «Подых навальніцы», «Завеі, снежань»), прысвечана лёсу беларускага сялянства ў 20–30-я гг. XX ст. на Палессі
Уладзімір Караткевіч	Раман «Каласы пад сярпом тваім», прысвечаны падзеям 1863 – 1864 гг. Творы «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Зямля пад белымі крыламі», «Нельга забыць», п'есы «Званы Віцебска», «Маці ўрагану». За раман «Чорны замак Альшанскі» ўдастоены Дзяржаўнай прэміі БССР
Іван Шамякін	Раманы «Крыніцы», «Трывожнае шчасце», «Сэрца на далоні», «Снежныя зімы». Тэме Чарнобыля прысвечаны раман «Злая зорка», гісторыка-рэвалюцыйным падзеям – аповесць «Браняпоезд «Таварыш Ленін»» і раман «Петраград – Брэст»

**Беларуская паэзія
(другая палова 50-х – 80-я гг. XX ст.)**

Прозвішча	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
Пятрусь Броўка	Зборнікі вершаў «Пахне чабор», «Далёка ад дому», «А дні ідуць». За паэму «Заўсёды з Леніным» быў удастоены Дзяржаўнай прэміі БССР

1	2
Максім Танк	Зборнікі вершаў «Нарачанскія сосны», «Прайсці праз вернасць»
Пімен Панчанка	Зборнікі вершаў «Пры святле маланак», «Маўклівая малітва»

**Тэатральнае, музычнае мастацтва
(другая палова 40-х–80-я гг. XX ст.)**

Прозвішча	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
Я. Цікоцкі, кампазітар	Опера «Алеся» (у новай рэдакцыі «Дзяўчына з Палесся»)
А. Багатыроў, кампазітар	За шматчастковую кампазіцыю «Беларускія песні» атрымаў Дзяржаўную прэмію БССР
Дз. Смольскі, кампазітар	Оперы «Сівая легенда» і «Францыск Скарына»
Ю. Семяняка, кампазітар	Оперы «Зорка Венера» (прысвечана М. Багдановічу), «Новая зямля», першая беларуская аперэта «Паўлінка»
Р. Шырма	Кіраўнік Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы БССР
Г. Цітовіч	Кіраўнік Дзяржаўнага акадэмічнага народнага хору БССР
Я. Глебаў, кампазітар	Музыка да кінафільма «Трэцяя ракета», балета «Альпійская балада» (па апавесці В. Быкава), балета «Выбранніца» (паводле паэм Я. Купалы)
У. Мулявін, спявак, кампазітар	Кіраўнік вакальна-інструментальнага ансамбля «Песняры». Апрацоўка беларускіх народных песень
А. Яромленка	Кіраўнік ансамбля «Сябры». Найбольш вядомыя песні ансамбля «Майскі вальс» І. Лучанка і «Вы шуміце, бярозы» Э. Ханка
В. Вуячыч, Я. Еўдакімаў, Л. Барткевіч, Т. Раеўская	Вядомыя беларускія спевакі

Рэжысёры (кінастудыя «Беларусьфільм»)

Прозвішча	Дзейнасць
1	2
С. Сплашноў, І. Шульман	Фільм «Зялёныя агні»
Л. Голуб	Фільмы «Міколка-паравоз» і «Дзяўчынка шукае бацьку»
У. Корш-Саблін	Фільм «Крушэнне імперыі» – гісторыка-рэвалюцыйная стужка па матывах аднаіменнага рамана М. Казакова. Апошні фільм вядомага беларускага рэжысёра
А. Спешнеў	Гісторыка-рэвалюцыйны фільм «Масква – Генуя» (пры ўдзеле У. Корш-Сабліна і П. Арманда)
В. Нікіфараў, Б. Сцяпанаў	Шматсерыйны тэлефільм «Дзяржаўная граніца» – гісторыка-прыгодніцкі тэлевізійны серыял, зняты на кінастудыі «Беларусьфільм» у 1980 – 1988 гг., які распавядае аб службе савецкіх пагранічнікаў. Дзеянне адбываецца ў перыяд з 1917 г. па канец 80-х гг. і разгортваецца на тэрыторыі СССР ад Далёкага Усходу да яе заходніх межаў
М. Фігуроўскі	Фільм «Гадзіннік спыніўся апоўначы» пра аперацыю беларускіх партызан па ліквідацыі фашысцкага гаўляйтэра В. Кубэ
І. Дабралоубаў	Фільм «Белыя росы» – лірычная камедыя, якая адлюстроўвае жыццё і праблемы савецкіх людзей першай паловы 80-х гг. XX ст.
В. Тураў	«Я родам з дзяцінства», «Кропка адліку», кінаэпапея «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы» (паводле трылогіі І. Мележа «Палеская хроніка»). Яго кінастужка «Праз могількі» (аб партызанскай барацьбе на акупаванай тэрыторыі Беларусі), знятая ў 1964 г., па рашэнні ЮНЕСКА ў 1994 г. аднесена да 100 лепшых фільмаў свету
	Дакументальныя стужкі пра герояў Вялікай Айчыннай вайны: «Дачка партыі» – прысвечана дзейнасці В. Харужай; «Бацька Мінай», «Марат Казей» і інш.

Беларускія акцёры

Г. Глебаў

Л. Рахленка

С. Станюта

В. Тарасаў

Г. Макарава

М. Яроменка

*Тэатр імя Я. Коласа
ў Віцебску*

*Тэатр імя Я. Купалы
ў Мінску*

*Магілёўскі абласны
драматычны тэатр*

Выяўленчае мастацтва (другая палова 40-х – 80-я гг. XX ст.)

Прозвішча	Назвы твораў. Заўвагі
1	2
І. Ахрэмчык	Карціна «Абарона Брэсцкай крэпасці»
В. Волкаў	Карціна «Мінск. 3 ліпеня 1944 года»
Я. Зайцаў	Карціна «Парад беларускіх партызан у 1944 г. у Мінску»
М. Савіцкі	Тэме Вялікай Айчыннай вайны прысвечаны цыкл карцін «Лічбы на сэрцы», карціны «Партызанская мадонна», «Партызанская мадонна (Мінская)». Тэму працы закранаюць карціны «Ураджай», «Сказ пра хлеб». Чарнобылю прысвечаны карціны «Чарнобыльская мадонна» і «Чорная быль»
Л. Шчамялёў	Карціны «Навала. 22 чэрвеня 1941 г.», «Першы дзень міру», «Край мой Міншчына»

1	2
М. Данцыг	Аўтар шэрагу карцін, на якіх паказана будаўніцтва Салігорска, многія палотны прысвечаны Мінску
А. Ісачоў	Карціны «Апостал Пётр», «Малітва», «Выгнанне з раю». Мастак сфарміраўся пад уплывам розных мадэрнісцкіх плыняў і з-за гэтага не ўпісваўся ў прызнання ў афіцыйных колах рамкі

Скульптары

Прозвішча	Назвы твораў
1	2
З. Азгур	Скульптуры Ф. Скарыны, А. Пашкевіч (Цёткі), Я. Коласа, К. Крапівы, дзеда Талаша
А. Анікейчык	Мемарыяльны комплекс «Прарыў» ва Ушацкім раёне, прысвечаны подзвігу беларускіх партызан, комплекс «Праклён фашызму» на месцы спаленай в. Шунеўка Докшыцкага раёна. Разам з Л. Гумілеўскім і А. Заспіцкім стварыў помнік Я. Купалу ў Мінску
С. Селіханаў	Архітэктурна-скульптурны ансамбль ва ўшанаванне памяці ахвяр фашызму «Хатынь», створаны сумесна з групай архітэктараў (Ю. Градаў, В. Занковіч, Л. Левін)
А. Бембель, А. Глебаў, С. Селіханаў, З. Азгур, С. Салтыкоў, С. Адашкевіч	Гарэльефы на Манументе Перамогі ў г. Мінску
А. Кібальнікаў А. Бембель У. Бабыль	Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой»
А. Бембель	«Курган Славы Савецкай Арміі – вызваліцельніцы Беларусі» пад Мінскам
А. Заспіцкі, І. Міско, М. Рыжанкоў	Манумент у гонар маці-патрыёткі А. Купрыянавай і яе пяці сыноў, якія ўдзельнічалі ў барацьбе з ворагам у гады Вялікай Айчыннай вайны, у Жодзіна

Беларускія спартсмены

				
<p>Бялова (Новікава) Алена**** – фехтаванне на рапірах, Мехіка (1968), Мюнхен (1972), Манрэаль (1971)</p>	<p>Кім Нэлі**** – спартыўная гімнастыка, Масква (1980)</p>	<p>Корбут Вольга – спартыўная гімнастыка, Мюнхен (1972), Манрэаль (1976)</p>	<p>Мядзведзь Аляксандр***– вольная барацьба, Токіо (1964), Мехіка (1963), Мюнхен (1972)</p>	<p>Сідзьяк Віктар**** – фехтаванне на шаблях, Мюнхен (1972), Манрэаль (1976), Масква (1980)</p>
<p>Дасягненні беларускага спорту</p>				

*** – колькасць залатых медалёў

Цікавыя факты

1. У сувязі з выходам БССР на міжнародную арэну ў якасці адной з дзяржаў – заснавальніц ААН, у 1951 г. быў зацверджаны новы дзяржаўны сцяг рэспублікі.

Малюнак сцяга, распрацаваны мастаком М. Гусевым, складаўся з дзвюх гарызантальна размешчаных палос. Верхняя паласа была чырвонага колеру, ніжняя – зялёнага. На чырвонай паласе ў левым верхнім баку былі залатыя серп і молат і чырвоная зорка ў залатым абрамленні. Каля дрэўка вертыкальна размяшчаўся беларускі нацыянальны арнамент белага колеру на чырвоным фоне. Малюнак арнаменту быў узяты з ручніка, вышытага ў 1917 г. сялянкай Матронай Маркевіч з в. Касцілішча Сенненскага раёна Віцебскай вобласці. Дзяржаўны сцяг у такім выглядзе існаваў да 1991 г.

(Герб, флаг і гімн Рэспублікі Беларусь/ www.bsuir.by/m).

2. У 1955 г. быў зацверджаны Дзяржаўны гімн БССР. Гімн з'яўляецца ўрачыстай песняй і афіцыйнай музычнай эмблемай дзяржавы. Упершыню ён прагучаў у Дзяржаўным акадэмічным тэатры оперы і балета. Аўтарамі гімна былі паэт М. Клімковіч і кампазітар Н. Сакалоўскі. Іх патрыятычная песня «Мы – беларусы» прысвячалася дружбе беларускага народа з Расіяй. Заўважым, што даволі доўга БССР не мела свайго Дзяржаўнага гімна. У 1943 г. быў зацверджаны гімн СССР.

У пасляваенныя гады ён гучаў і на тэрыторыі Беларусі як сімвал яднання розных народаў у шматнацыянальнай дзяржаве. Песня «Мы – беларусы» сярод іншых музычных твораў удзельнічала ў конкурсе на стварэнне Дзяржаўнага гімна БССР. Пасля адпаведнай перапрацоўкі яна была прадстаўлена Вярхоўнаму Савету БССР і зацверджана ў якасці гімна. Дадзены гімн існаваў да 1991 г.

(Герб, флаг і гімн Рэспублікі Беларусь/ www.bsuir.by/m).

Пытанні

1. Вызначце, што абазначаюць элементы Дзяржаўнага сцяга БССР.
2. Якія асаблівасці гістарычнага шляху беларускага народа і грамадска-палітычнага жыцця краіны ўвасобіў Дзяржаўны гімн БССР.

Гістарычны дакумент

«Моральный кодекс строителя коммунизма»

(зацверджаны XXII з'ездам КПСС)

1. Преданность делу коммунизма, любовь к социалистической Родине, к странам социализма.
  2. Добросовестный труд на благо общества: кто не работает, тот не ест.
  3. Забота каждого о сохранении и умножении общественного достоинства.
  4. Высокое сознание общественного долга, нетерпимость к нарушениям общественных интересов.
  5. Коллективизм и товарищеская взаимопомощь: каждый за всех, все за одного.
  6. Гуманные отношения и взаимное уважение между людьми: человек человеку друг, товарищ и брат.
  7. Честность и правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни.
  8. Взаимное уважение в семье, забота о воспитании детей.
  9. Непримиримость к несправедливости, тунеядству, нечестности, карьеризму, стяжательству.
  10. Дружба и братство всех народов СССР, нетерпимость к национальной и расовой неприязни.
  11. Нетерпимость к врагам коммунизма, дела мира и свободы народов.
  12. Братская солидарность с трудящимися всех стран, со всеми народами.
- (www.gumer.info/.../mor_kod.php).*

Прыкладныя тэмы паведамленняў

1. Навуковыя даследаванні ў Беларусі ў другой палове 50-х–першай палове 80-х гг. XX ст.
2. Пачатак «касмічнай эры» у СССР.
3. Асэнсаванне падзей Вялікай Айчыннай вайны ў творчасці дзеячаў беларускай культуры.

(Зайцаў Я. «Партрэт юнага партызана» (1943 г.))

(Волкаў В. «Мінск, 3 ліпеня 1944 г.» (1945 – 1955 гг.))

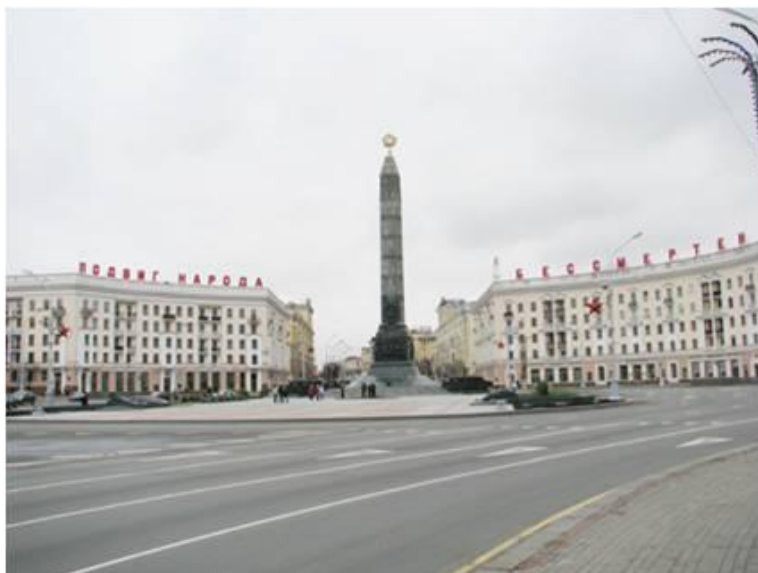
(Савіцкі М. Партызанская мадонна (Мінская) (1978 г.))

(Савіцкі М. Хлеб (1962 г.))

Данцыг М. Мой горад старажытны, малады (1972 г.)

(Манумент Перамогі ў Мінску (1954 – 1955 гг.). Архітэктары Заборскі Г., Кароль У., скульптары Азгур З., Бембель А., Глебаў А., Селіханаў С.)

7. ДУХОЎНАЕ І КУЛЬТУРНАЕ ЖЫЦЦЁ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА НА МЯЖЫ ХХ–ХХІ СТСТ.

План для самастойнай падрыхтоўкі

1. Мадэрнізацыя нацыянальнай сістэмы адукацыі і развіццё навукі.
2. Асэнсаванне мінулага і сучаснасці ў творах літаратуры і мастацтва.
3. Месца рэлігіі ў духоўным адраджэнні беларускага народа. Узаемаадносіны дзяржавы і царквы.
4. Дасягненні беларускага спорту.

Паняцці і тэрміны

Беларускі касмічны апарат «БелКА» – малы спадарожнік, у стварэнні якога ўдзельнічалі сотні прадпрыемстваў Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі.

Парк высокіх тэхналогій – навукова-вытворчае аб'яднанне, якое ствараецца ў адпаведнасці з Дэкрэтам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 2005 г. Ён прызначаны для развіцця беларускай навукі, укаранення інфармацыйных тэхналогій у прамысловасць, а таксама для экспарту праграмага забеспячэння за межы рэспублікі.

«СКІФ» – суперкамп'ютэр, створаны ў выніку беларуска-расійскага партнёрства ў галіне высокіх тэхналогій і ўключаны ў сусветны рэйтынг самых высокапрадукцыйных камп'ютэрных сістэм.

Храналогія

1989 г. – утварэнне Таварыства беларускай мовы (ТБМ).

1990 г., студзень – прыняцце Закона «Аб мовах у Беларускай ССР». Беларуская мова была абвешчана дзяржаўнай мовай, яе статус быў заканадаўча замацаваны ў Канстытуцыі 1994 г.

1991 г. – прыняцце Вярхоўным Саветам Закона «Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь». Агульная базавая адукацыя аб'яўлена абавязковай.

1992 г. – прыняцце Закона «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны».

1995 г., 15 мая – правядзенне рэферэндуму, адным з пытанняў якога было пытанне аб наданні рускай мове статусу, роўнага з беларускай. Палажэнне аб існаванні дзвюх раўнапраўных дзяржаўных моў у рэспубліцы было замацавана ў новай рэдакцыі канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, прынятай на рэспубліканскім рэферэндуме **24 лістапада 1996 г.**

1996 г. – упершыню Рэспубліка Беларусь была прадстаўлена

самастойнай нацыянальнай камандай на XXVI Алімпійскіх гульнях.

2005 г. – падпісанне Дэкрэта Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь аб стварэнні Парку высокіх тэхналогій.

2006 г. – прыняцце Закона Рэспублікі Беларусь «Аб агульнай сярэдняй адукацыі», завяршэнне распрацоўкі Закона Рэспублікі Беларусь «Аб вышэйшай адукацыі».

2006 г. – адкрыццё Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў новым будынку.

Даследаванні вучоных-гуманітарыяў

- «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» у 6 тамах.
- «Вялікае княства Літоўскае».
- «Гісторыя беларускага мастацтва» у 6 тамах.
- Бібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменнікі» у 6 тамах і інш.

Адноўлены выданні

- В. Ю. Ластоўскі «Кароткая гісторыя Беларусі» (1910 г.).
- У. М. Ігнатоўскі «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі» (1919 г.).
- М. В. Доўнар-Запольскі «Гісторыя Беларусі» (20-я гг. XX ст.).

Гістарычная асоба

Ж. І. Алфёраў – лаўрэат Нобелеўскай прэміі 2000 г., ураджэнец Беларусі. Яго вынаходніцтвы ў галіне сучасных інфармацыйных тэхналогій (адкрыццё хуткіх транзістараў, лазерных дыёдаў, інтэгральных мікрасхем-«чыпаў») дазволілі зрабіць прайгравальнік кампакт-дыскаў, пульт дыстанцыйнага кіравання, сонечныя батарэі, мабільныя тэлефоны. Узнагароджаны ордэнам Ф. Скарыны. Ганаровы грамадзянін г. Віцебска.

У Рэспубліцы Беларусь створана ўстойлівая сістэма развіцця адуцыі і навукі. Гэта з'яўляецца падмуркам сацыяльна-эканамічнага, навукова-тэхнічнага і культурнага развіцця нашай краіны ва ўмовах паступовага станаўлення інфармацыйнага грамадства. Вызначальнай рысай у развіцці мастацтва стала нацыянальна-культурнае адраджэнне.

Адлюстраванне ў беларускай літаратуры і мастацтве гістарычнай тэматыкі садзейнічае асэнсаванню сучаснасці ў спалучэнні з традыцыямі гістарычнага мінулага, выхаванню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, захаванню культурна-гістарычнай спадчыны сваіх продкаў.

Беларуская літаратура

Прозвішча 1	Назвы твораў, заўвагі 2
П. Панчанка	Кніга паэзіі розных гадоў «Зямля ў мяне адна»
Н. Гілевіч	Зборнік вершаў «Незалежнасць»
Л. Дайнека	Раманы «Меч князя Вячкі», «След ваўкалака», «Жалезныя жалуды»
М. Чаргінец	Раманы «Вам заданіе», «Тайны Чорных гор», «Сыны»
С. Законнікаў	Паэма «Чорная быль»
С. Алексіевіч	Аповесці «У вайны не жаночае аблічча», «Цынкавыя хлопчыкі»

Вьяўленчае мастацтва

Прозвішча 1	Назвы твораў, заўвагі 2
У. Стальмашонак	Галерэя партрэтаў Радзівілаў, замалёўкі архітэктурных помнікаў Нясвіжа
Л. Шчамялёў	Карціны «Зіма ў Навагрудку», «Лета ў Астрашыцкім»
Г. Вашчанка	Цыкл партрэтаў дзеячаў беларускай культуры, трыпціх, прысвечаны К. Каліноўскаму, вітражы ў касцёле святых Сымона і Алены, карціна «Мой дом – мой боль». Узнагароджаны медалём «Чалавек года» Міжнароднага біяграфічнага цэнтра ў 1992, 1996 г. (Кембрыдж, Англія)
А. Кішчанка	Габелены «Чарнобыль» (знаходзіцца ў будынку ААН у Нью-Йорку), «Габелен стагоддзя»
М. Кузміч, мастак-ювелір	Аўтар адноўленага ў 1997 г. хрысціянскай святыні, страчанай у гады Вялікай Айчыннай вайны – крыжа Еўфрасінні Полацкай

Тэатральнае і музычнае жыццё

Прозвішча 1	Назвы твораў, заўвагі 2
А. Дудараў, драматург	Спектаклі «Князь Вігаўт», «Чорная панна Нясвіжа» (пра лёс Барбары Радзівіл), «Песня пра зубра» (паводле паэмы М. Гусоўскага)

1	2
І. Чыгрынаў, драматург	Спектакль «Звон – не малітва» пра лёс полацкай княжны Рагнеды
У. Бутрамееў, драматург	Песы «Страсці па Аўдзею» (падзеі калектывізацыі), «Казімір Лышчынскі»
І. Масляніцына	Песа «Крыжы Еўфрасінні Полацкай»
М. Пінігін, рэжысёр	Спектакль «Тутэйшыя» паводле твора Я. Купалы (падзеі германскай і польскай акупацыі 1918 – 1920 гг.)
У. Солтан, кампазітар	Опера «Дзікае паляванне караля Стаха» паводле твора У. Караткевіча
А. Мдывані, кампазітар	Балет «Страсці» («Рагнеда») у пастаноўцы В. Елізар'ева (харэограф)
В. Раеўскі, Б. Луцэнка	Вядомыя беларускія рэжысёры
З. Белавосцік, С. Станюта, В. Тарасаў, Р. Янкоўскі, М. Яроменка	Вядомыя беларускія акцёры
М. Фінберг	Кіраўнік Дзяржаўнага канцэртнага аркестра Беларусі

Фестывалі нацыянальнага музычнага мастацтва

Месца правядзення	Назва
1	2
Маладзечна	Фестываль беларускай песні і паэзіі
Віцебск	Міжнародны музычны фестываль «Славянскі базар»
Магілёў	Міжнародны фестываль духоўнай (хрысціянскай) музыкі «Магутны божа»
Магілёў	Фестываль песні «Залаты шлягер»
Полацк	Фестываль «Адраджэнне беларускай капэлы»
Мінск	Кінафестываль «Лістапад»

Беларускае кіно

Прозвішча 1	Назвы твораў, заўвагі 2
М. Пташук	Кінастужкі паводле твораў І. Шамякіна. Фільм «У жніўні 44-га...» па раману У. Багамолава «Момант ісціны», які лічыцца адной з найбольш удалых экранізацый жыцця і дзейнасці савецкага контрразведчыка ў гады Вялікай Айчыннай вайны
Ю. Ялхоў	Гісторыка-прыгодніцкі фільм «Анастасія Слуцкая»
Дакументальнае кіно (А. Алай, В. Аслюк, І. Барышаў, Ю. Гарулёў)	Фільмы «Ягайла і Вітаўт», «Сымон Будны. Паэма», «Сімяон Полацкі», «Крыж Еўфрасінні Полацкай», «Ліст да нашчадкаў» і «Жыві ў свабодзе» (прысвечаны К. Каліноўскаму), «Сцежка, сцежачка, дарога» (І. Буйніцкаму), «Засталася душа яго тут» (М. Шагалу), «Знойдзеш бацькаўшчыну блізка» (Я. Купалу)

Ушанаванне гістарычных асоб і дзеячаў культуры

Прозвішча 1	Дзе ўстаноўлены помнік 2
Кірыла Тураўскі	Тураў
Францыск Скарына	Полацк, Ліда
Сымон Будны	Нясвіж
Еўфрасіння Полацкая	Полацк, капліца ў Рэчыцы
Ян Баршчэўскі	В. Мурагі Расонскага р-на Віцебскай воб.
Напалеон Орда	Іванава Брэсцкай вобласці
Ян Драздовіч	Мінск
Міхал Клеафас Агінскі	Маладзечна
М. В. Доўнар-Запольскі	Рэчыца
Марк Шагал	Віцебск
Уладзімір Караткевіч	Орша

1	2
Скульптуры Еўфрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, М. Гусоўскага, Ф. Скарыны, С. Буднага і В. Цяпінскага	Дворык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Беларускія спартсмены

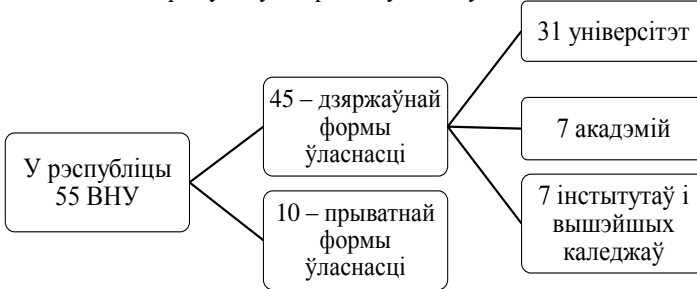
Прозвішча, від спорту	Спартыўныя дасягненні
1	2
А. Мядзведзь, барэц	Тройчы алімпійскі чэмпіён, мацнейшы барэц вольнага стылю XX ст., удастоены спецыяльнага прызга ЮНЕСКА «За высакароднаць у спорце»
В. Шчэрба, гімнаст	Пераможца Алімпійскіх гульняў 1992 г. у Барселоне па пяці відах праграмы і ў камандным заліку. 14-разовы чэмпіён свету, лепшы спартсмен свету ў 1991 – 2000 гг. Занесены ў Кнігу рэкордаў Гінесу як уладальнік шасці залатых медалёў, заваяваных на адной алімпіядзе
І. Іванкоў, гімнаст	Неаднаразовы пераможца міжнародных спаборніцтваў, абсалютны чэмпіён свету ў 1994, 1997 г.
Я. Карольчык, штурханне ядра	Чэмпіёнка XXVII Алімпійскіх гульняў
Ю. Несцярэнка, бег на 100 м	Чэмпіёнка XXVIII Алімпійскіх гульняў
В. Мянкова, кіданне молата	Чэмпіёнка XXIX Алімпійскіх гульняў
А. Арамнаў, цяжкая атлетыка	Чэмпіён XXIX Алімпійскіх гульняў

Цікавыя факты

У 2002 г. па выніках праведзенага конкурсу Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь быў зацверджаны Дзяржаўны гімн нашай рэспублікі. Разам са сцягам і гербам гімн складае дзяржаўную сімволіку. Аўтарам музычнай рэдакцыі застаўся кампазітар Н. Сакалоўскі – адзін з аўтараў Дзяржаўнага гімна БССР, што існаваў з 1955 г. Тэкст гімна на словы М. Клімковіча быў дапрацаваны У. Карызнам.

Адкрыты новыя ВНУ:

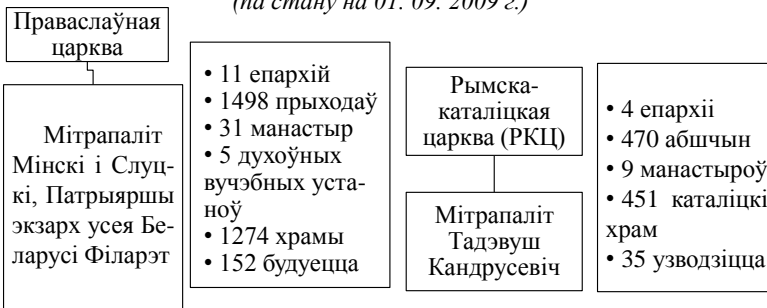
- ❑ Інстытут мытнай службы;
- ❑ Магілёўскі вышэйшы каледж МУС;
- ❑ Медыцынскі інстытут у Гомелі;
- ❑ Палескі дзяржаўны ўніверсітэт у Пінску і інш.

Штогод ВНУ рэспублікі выпускаюць больш за 50 тыс. спецыялістаў.

Сёння дзейнічае 25 рэлігійных канфесій і кірункаў

(на стану на 01. 09. 2009 г.)

- ❑ 996 пратэстанцкіх абшчын 14 рэлігійных накірункаў;
- ❑ 46 іўдзейскіх абшчын, 7 сінагог;
- ❑ 25 мусульманскіх абшчын, 6 мячэцей;
- ❑ новыя канфесійныя плыні: абшчыны Міжнароднага грамадства Прытомнасці Крышны (6 абшчын), бахаі (5 абшчын) і інш.

А. Кішчанка «Габелен стагоддзя»

У 1996 г. у Барысаве на камбінаце прыкладнага мастацтва быў вытканы грандыёзны габелен. Яго плошча – 266 м² (памер – 19×14 м, вага – 300 кг, агульная даўжыня ніткі – 806 км).

На габелене адлюстраваны падзеі XX ст. і больш 80 вядомых палітыкаў, дзяржаўных, культурных і рэлігійных дзеячаў, у тым ліку і Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка.

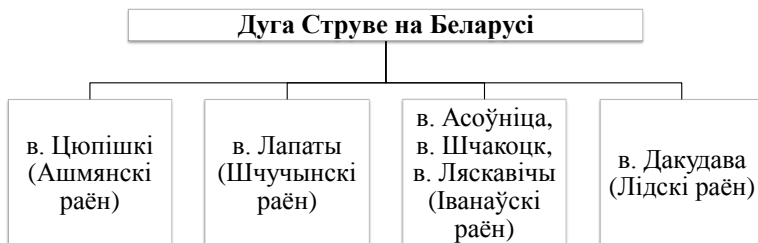
Унікальнае палатно занесена ў Кнігу рэкордаў Гінэсу як самы вялікі габелен у свеце і прызнана нацыянальным здабыткам.

Па стану на 2009 г. у спісе Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА – 890 аб'ектаў у 148 краінах, з іх на Беларусі:

Вяява	Назва	Месцазнаходжанне	Час стварэння	Год унясення ў спіс
	Белавежская пушча	Беларусь, Польшча	–	1979, 1992
	Замкавы комплекс «Мір»	Мір, Гродзенская вобл.	XVI – XVII стст.	2000
	Геадэзічная дуга Струве	Беларусь, Эстонія, Расія, Фінляндыя, Латвія, Літва, Нарвегія, Малдова, Швецыя, Украіна	XIX ст.	2005
	Рэзідэнцыя Радзівілаў	Нясвіж, Мінская вобл.	XVI ст.	2005

Дуга Струве – сетка з 265 трыангуляцыйных пунктаў, што ўяўляюць сабой закладзеныя ў зямлю каменныя кубы з даўжынёй рабра 2 м. Агульная працягласць дугі больш 2820 км. Стваралася з мэтай вызначэння параметраў Зямлі, яе формы і памеру. Закладзена ў 1816 – 1855 гг. астраномам В. Я. Струве.

У спіс Помнікаў Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА ўвайшлі 34 пункты Дугі Струве. Яны знойдзены на тэрыторыі Нарвегіі, Швецыі, Фінляндыі, Расіі, Эстоніі, Латвіі, Літвы, Беларусі, Малдовы і Украіны.

Беларусь на Алімпійскіх гульнях (1996 – 2010 гг.)

	Золата	Серабро	Бронза	Усяго
АТЛАНТА-96	1	6	8	15
СІДНЭЙ-2000	3	3	11	17
АФІНЫ-2004	2	6	7	15
ПЕКІН-2008	4	4	9	17
ВАНКУВЕР-2010	1	1	1	3

(Станаўленне і развіццё суверэннай Рэспублікі Беларусь (1991 –

2010 г.): *матэрыялы для самастойнай працы* / Бел. дзярж. сельскагаспадар.акадэмія; скл. Н. А. Глушакова. Горкі, 2011. С. 58 – 83).

Гістарычны дакумент

1. Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб мовах у Беларускай ССР

(Прыняты на чатырнаццатай сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР адзінаццатага склікання 26 студзеня 1990 года).

«Мова – не толькі сродак зносін, а і душа народа, аснова і важнейшая частка яго культуры. Жыве мова – жыве народ. Кожная мова, яе літаратурная, жывая мясцовая і гістарычная разнавіднасць – неацэнны скарб, які належыць не аднаму народу, а ўсяму чалавецтву.

Гонар і абавязак усіх – шанаваць родную мову, садзейнічаць яе развіццю і росквіту, паважліва ставіцца да моў іншых народаў...».

«Артыкул 2. Дзяржаўная мова, іншыя мовы ў Беларускай ССР.

У адпаведнасці з Канстытуцыяй (Асноўным Законам) Беларускай ССР дзяржаўнай мовай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з'яўляецца беларуская мова.

Беларуская ССР забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Беларуская ССР забяспечвае права свабоднага карыстання рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін народаў Саюза ССР.

Беларуская ССР праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.

Рэспубліканскія і мясцовыя дзяржаўныя, партыйныя органы, прадпрыемствы, установы і грамадскія арганізацыі ствараюць грамадзянам Беларускай ССР неабходныя ўмовы для вывучэння беларускай і рускай моў і дасканалыя валодання імі.

Закон не рэгламентуе ўжыванне моў у неафіцыйных зносінах, у зносінах членаў працоўных калектываў паміж сабой, ва Узброеных Сілах СССР, пагранічных, унутраных і чыгуначных войсках...»

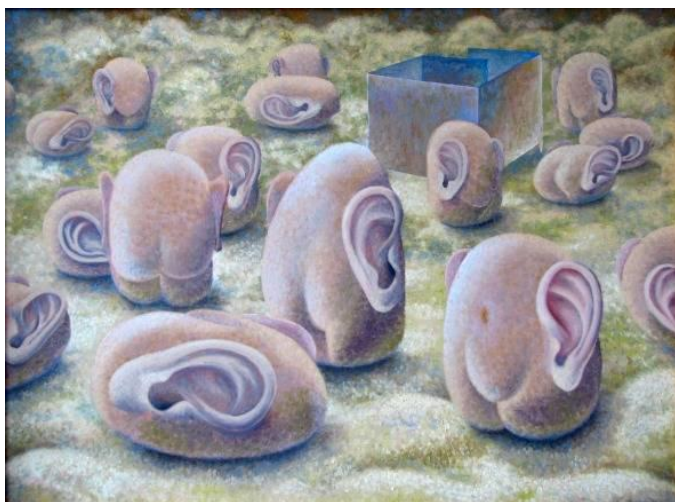
(Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск: БелЭН, 1994. С. 647–652).

Прыкладныя тэмы паведамленняў

1. Асноўныя канфесіі на тэрыторыі Беларусі.
2. Месца рэлігіі ў духоўным адраджэнні беларускага народа.
3. Беларуская навука на мяжы тысячагоддзяў.
4. Беларуская літаратура ў канцы ХХ–пачатку ХХІ стст.
5. Мастацтва Беларусі на мяжы ХХ–пачатку ХХІ стст.
6. БДСГА – унікальны помнік архітэктуры.

(Селяшчук М. «Люблю цябе сутракаць»)

(Лук'яненка П. «Пляж»)

(Кішчанка А. «Адзінства двух пачаткаў»)

Паркавая скульптура

*«Дама на скамейцы».
Скульптар У. Жбанаў*

*«Фатограф».
Скульптар У. Жбанаў*

*«Добры Васы».
Скульптар У. Жбанаў*

*«Паішталён».
Скульптар У. Жбанаў,
Я. Колчаў*

*«Бабка з сямкамі».
Скульптар А. Купрыянаў*

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Беларусы / под ред. В.К. Бондарчик. М.: Наука, 1998. 503 с.: ил.
2. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветных цывілізацый: вучэб. дапаможнік / В.І. Галубовіч [і інш.]; пад рэд. В.І. Галубовіча і Ю.М. Бохана. Мінск: Сучасная школа, 2007. 472 с.
3. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст.: курс лекцый / І.П. Крэнь [і інш.]. Мінск: РІВШ БДУ, 2000. 656 с.
4. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 2. XIX – XX стагоддзі: курс лекцый / П.І. Брыгадзін [і інш.]. Мінск: РІВШ БДУ, 2002. 656 с.
5. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 2. Люты 1917 – 2002 гг. / Я.К. Новік [і інш.]; пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. 2-е выд. Мінск: Універсітэцкае, 2003. 464 с.
6. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 1. Ад старажытных часоў – па люты 1917 г. / Я.К. Новік [і інш.]; пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. Мінск: Вышэйш. шк., 2003. 416 с.
7. Культуралогія: учеб. пособие / З.А. Неверова [і др.]; под общ. ред. А.С. Неверова. Минск: Вышэйш. шк., 2004. 367 с.
8. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. 3-выд., дап. Мінск: Современная школа, 2008. 512 с.
9. Современная Беларусь: энциклопедический справочник. В 3 т. Т.3. Культура и искусство / Минск: Белорусская наука, 2007. 779 с.: ил.
10. Цігоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: краіна і людзі / В.С. Цігоў. 2-е выд. Мінск: Беларусь, 2001. 208 с.: іл.

Дадатковая

11. Баландзін, К. Культура Беларусі: здабыткі і страты ў гады Вялікай Айчыннай вайны / К. Баландзін // Беларускі гістарычны часопіс. 2005. № 5. С. 20 – 27.
12. Барыс, С. Адраджэнне рэлігійнага жыцця ў Беларусі ў 1988 – 2003 гг. / С. Барыс // Беларускі гістарычны часопіс. 2004. № 5. С. 16–27.
13. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал. Г.П. Пашкоў [і інш.]. Мінск: БелЭн, 1996 – 2004.
14. Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А.Ю. Лозка; маст. А.І. Дашкевіч. Мінск: Польша, 1992. 205 с.: іл.
15. Беларускія народныя абрады / склад., навук. рэд. Л.П. Касцюкавец. Мінск: Беларусь, 1994. 128 с.
16. Беляева, Г. Литература и искусство в первое послевоенное десятилетие / Г. Беляева // Гісторыя: праблемы выкладання. 2009. № 2. С. 13–18.
17. Беляева, Г. Литература и искусство во второй половине 1950-х – первой половине 1980-х годов / Г. Беляева // Гісторыя: праблемы выкладання. 2009. № 2. С. 49–52.
18. Богдан, П. Мастацкія асаблівасці традыцыйных беларускіх паясоў / П. Богдан // Беларускі гістарычны часопіс. 2010. № 3. С. 17–25.
19. Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя: у 2 т. Т. 1. Абельскі – Кадэцкія / рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]; маст. З.Э. Герасімовіч. Мінск: БелЭн, 2005. 688 с.: іл.
20. Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя: у 2 т. Т. 2. Кадэцкі корпус – Яцкевіч / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]; маст. З.Э. Герасімовіч. 2-е выд. Мінск: БелЭн, 2007. 792 с.: іл.
21. Гардзею, Ю. Да пытання развіцця беларускай мовы ў XVIII ст. / Ю. Гардзею // Беларускі гістарычны часопіс. 2008. № 11. С. 3–10.
22. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал. М.Касцюк [і інш.]. Мінск: НКФ “Экаперспектыва”, 2007.

23. Грабянчук, І. Дзяржаўная палітыка па ахове помнікаў гісторыі як умова развіцця музейнай справы ў Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX ст. / І. Грабянчук // Беларускі гістарычны часопіс. 2011. № 2. С. 31–36.
24. Дук, Дз. Станаўленне Полацка ў IX – XIII стст. / Дз. Дук // Беларускі гістарычны часопіс. 2007. № 11. С. 25–31.
25. Загарульскі, Э. Пераадоленне язычніцтва падчас хрысціянізацыі заходніх зямель Русі /Э. Загарульскі // Беларускі гістарычны часопіс. 2009. № 8. С. 31–36.
26. Захаркевіч, С. Традыцыйная культура этнічных меншасцей Беларусі ў XIV – XVIII стст. /С. Захаркевіч // Беларускі гістарычны часопіс. 2005. № 10. С. 45 – 50.
27. Землякоў, Л. Праблема “адукацыя і рэлігія” ў кантэксце дзяржаўна-канфесіянальных адносін у Рэспубліцы Беларусь /Л. Землякоў, М. Шчокін // Беларускі гістарычны часопіс. 2010. № 3. С. 3–11.
28. Землякоў, Л. Рэлігія ў сучаснай Беларусі /Л. Землякоў, І. Жылінская// Беларускі гістарычны часопіс. 2008. № 6. С. 3–12.
29. Ілюстраваная гісторыя “Краіна Беларусь” /аўтар тэксту У. Арлоў//Martin, Slovakia. 2003. 319 с.
30. Коршук, А. Каштоўнасць асаблівасці нацыянальнай свядомасці беларусаў/ А. Коршук // Беларускі гістарычны часопіс. 2010. № 2. С.15–19.
31. Котович, О. Золотые правила народной культуры/ О. Котович, Я. Крук. Минск: Адукацыя і выхаванне, 2010. 592 с.
32. Кушнярэвіч, А. Гісторыка-архітэктурная тыпалогія мураванага дынастычнага абарончага дойлідства ВКЛ / А. Кушнярэвіч // Беларускі гістарычны часопіс. 2005. № 12. С. 34–45.
33. Кушнярэвіч, А. Замкі тыпу кастэль Вялікага Княства Літоўскага ў еўрапейскім архітэктурным кантэксце/ А. Кушнярэвіч, М. Волкаў //Беларускі гістарычны часопіс. 2011. № 2. С. 13–21.
34. Кушнярэвіч, А. Храмы-кастэлі Вялікага княства Літоўскага /А. Кушнярэвіч // Беларускі гістарычны часопіс. 2010. № 2. С. 26–37.
35. Малахава, Л. Каларыстычны вобраз нацыянальнага адзення беларусаў і яго рэгіянальныя асаблівасці /Л. Малахава// Беларускі гістарычны часопіс. 2006. № 7. С. 43 – 46.
36. Мусіенка, С. Этнаканфесіянальнае асяроддзе Рэспублікі Беларусь: стан і тэндэнцыі развіцця / С. Мусіенка // Беларускі гістарычны часопіс. 2005. № 9. С. 33 – 36.
37. Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыклапедычны даведнік / гал. рэд. Б.І. Сачанка [і інш.]; маст. Э.Э. Жакевіч. Мінск: БелЭн, 1995. 671 с.: іл.
38. Народная культура Беларусі: энцыклапедычны даведнік / пад агульн. рэд. В.С. Цігова. Мінск: БелЭн, 2002. 426 с.: іл.
39. Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння: зб. артыкулаў / рэд. С.В. Марцэлеў. Мінск: Навука і тэхніка, 1994. 253 с.: іл.
40. Смірнова, А. Сярэдневяковая школа і універсітэт: інтэлектуальнае і паўсядзённае жыццё школяроў і магістраў /А. Смірнова //Беларускі гістарычны часопіс. 2010. № 2. С. 3–14.
41. Смык, С. Жывапіс і архітэктурна Беларусі ў 1860-я гады – пачатку XX стагоддзя /С. Смык // Гісторыя: праблемы выкладання. 2009. № 5. С. 45–53.
42. Сысоў, У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. Мінск: Вышэйш. шк., 1997. 415 с.
43. Ткачоў, М.А. Замкі Беларусі (XIII – XVII стст.) / М.А. Ткачоў. Мінск: Польша, 1977. 83 с.
44. Чантурыя, В.А. Памятнікі архітэктуры і градастроіцтва Беларусі / В.А. Чантурыя. Мінск: Польша, 1986. 240 с.: іл.
45. Шыпценка, С. Новыя рэлігійныя рухі /С. Шыпценка // Беларускі гістарычны часопіс. 2004. № 5. С. 28–33.
46. Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя / гал. рэд. І. П. Шамякін. Мінск: БелСЭ, 1989. 575 с.: іл.